

A SZÉKELY-UDVARHELYI EVANG. REFORM.
EGYHÁZKÖZSÉG
➤TÖRTÉNETE➤

MEGALAKULÁSÁTÓL 1780-IG.

IRTA

Id. ZAYZON FERENC

SZ.-UDVARHELYI EV. REF. PAP.

KIADJA

ZAYZON JÁNOS

REF. KOLL. VALLÁSTANÁR.

SZÉKELY-UDVARHELY

1893.

Ára 1 frt o. é.

A székely-udvarhelyi ev. ref.
kollegium körkönyvtárá-
ból ajándékozta
Székelyudvarhely 1894 jan. hó
a kiadó.

A

SZÉKELY-UDVARHELYI EVANG. REFORM.

EGYHÁZKÖZSÉG

➤ TÖRTÉNETE ➤

MEGALAKULÁSÁTÓL 1780-IG.

IRTA

Id. ZAYZON FERENC

SZ.-UDVARHELYI EV. REF. PAP.

KIADJA

ZAYZON JÁNOS

REF. KOLL. VALLÁSTANÁR.

SZÉKELY-UDVARHELY

1893.

A KIADÓ ELŐSZAVA.

Itt veszi a t. olvasó azt a kis egyháztörténeti művet, melyet befejezni, s így azzal, mint egészszel, egyházközségét, hol 37 esztendeig vala hű szolgája a mi Urunk örökösvaló evangeliumának, megajándékozni: leghőbb vágya vala szerzőnek élete utolsó évtizedében. Fájdalom, vágya nem teljesülhetett; a toll kihullott az elfáradt kezekből, a különféle okok miatt megakadt munka bevégzését meggátolá a szép öregkor daczára is még mindig korán jött halál.... Bár csonka az emlék, melyet szerző változatos múltú és fontos hivatású egyházközsége javára és tanulságára emele, de a jó akarat és a buzgólkodás a félbemaradt munkában teljes volt. Hadd legyen e jó-akaratnak és buzgólkodásnak igazolása a művecske, melyhez hozzátenni vagy melyből elvenni és a melyről sok mondani valóm e helyen nincs. Úgy adom, a mint az hátramaradt, s így a munka maga beszél a szerző felfogásáról, a tárgy fontosságáról és a feladat nehézségéről. Semmi különös igényekkel nem lép e munkácska a világ elé. A ki a szigorú tudományos módszer és munkálkodás hangzatos jelszavaiba foglalható igények szerint csinált kritizáló szemüvegen keresz-

tül nézi e művet, az talán, nagy tekintélye lát-
 szatával sok szépet és okosat beszélhet az egy-
 háztörténeti munkálkodás fontosságáról, felada-
 táról, nehézségéről, a rendszer és módszer örökké
 vitatható ilyen vagy olyan helyes voltáról, de
 annyi bizonyos, hogy mindezzel a jelen esetben
 igen messze nézne és félreismerné e művecske
 természetes rendeltetését. Nem akar ez semmi
 egyéb lenni, mint összegyűjtése és megmentése
 a sz.-udvarhelyi ev. ref. egyházközség nagy rész-
 ben homályfödte múltjából annak, a mi még meg-
 menthető és átadása a szerencsésebb jövőendő lel-
 kes és lelkiismeretes fiainak, hogy ők a már föl-
 fedett nyomokon és megszerzett eszközökkel
 könnyebben és esetleg sikeresebben haladhassan-
 nak a mi közös egyházi múltunknak még nagy rész-
 ben kúttatásra váró ismeretlen tájain. Nem akar
 egyéb lenni, mint vázlatos képe, a helyi szüksé-
 get kielégítő egyszerű tűkre annak az eddig mál-
 tóképpen nem ismert múltnak, melynek minden
 kis mozzanata tanulságos, minden percze magya-
 rázója mai életünknek. Ha csak egy sugárocská-
 val gazdagította is a múltak homályába beha-
 tolni törekvő egyháztörténelmi munkálkodás fé-
 nyét, ha csak egyetlen eltakart nyomot mutat is
 meg e művecske: már szerző fáradozása jutal-
 mazva van.

Itt csak arra óhajtom felhívni a t. olvasó fi-
 gyelmét, hogy néhai szerző e munka összeállítá-
 sát még az 1882-ik évben kezdte meg, pár évig
 dolgozott rajta, a mennyiben a kettős (lelkészi és
 koll. szaktanári) hivatalnak csak nem minden erőt

és időt lekötő kötelelességei engedték. A munká-
 latnak úgyszólván a legnehezebb része, t. i. a biz-
 tos történeti adatok és támpontok hiányában ba-
 josan földeríthető első és második korszak ki-
 dolgozásával éppen egy fordulópontonál, t. i. az
 egyházközség történetének a mostani szép nagy
 templom építési idejével kezdődő nevezetes, újabb
 korszakánál (1780) szakadt félbe a munka. Holott
 éppen e templom építés illő módon megült százéves
 örömmünnepe (1882) ébresztette föl szerző lelkében
 e monographia összeállításának gondolatát. Hogy
 azonban szerző micsoda idő- és iránypontok sze-
 rint tervelte az egész munkát végrehajtását, az
 a „*Felosztás és módszer*“ c. cikkben látható. A ki
 a néhainak volt hivatali állásával összekötött
 nagymérvű és széleskörű feladatait, s annak ter-
 hét közelebbről ismerte, az előtt fölösleges a mun-
 ka bevégezését megghiúsító akadályok tüzetesebb
 felsorolása. E részben csak a legfőbbet jelzem,
 midőn megemlítem, hogy a munkát tovább foly-
 tatásánál már oly okmányokra, kútfőkre lett volna
 szükség, melyeknek nagy része az erdélyi ev.
 ref. egyházkerület levéltárában van és a melye-
 ket — minthogy vidékre nem adhatók ki — csak
 az ottani közvetlen használat, tanulmányozás után
 lehetett volna értékesíteni. De éppen ez az ottani,
 több időbe kerülő kúttatás az, a mit a helyi vi-
 szonyok, hivatali elfoglaltság stb. meggátoltak;
 különben is a már gyengülő testben élő kész lel-
 ket mind inkább-inkább leköté az egymásutáni
 évek fokozódó súlya.

Vajha a buzgóság lelke tette hevítene vala-

kit és megszentelné akaratát, hogy e megkezdett úton tovább haladva, előre törve, isten segéd-mével betetőzné a félbemaradt művet!

Mielőtt befejezném soraimat, kedves kötelességet kívánok leróni itt a nyilvánosság előtt, midőn a kiadáskörüli kész és jó indulatu támogatásért, lekötelező segítségért legőszintébb köszönetemet nyilvánítom *Szakács Mózes* helybeli ref. koll. tanár és *Németh Sándor* helybeli ref. segéd-lelkész aai.-nak.

És végül még csak annyit, hogy ha néhai atyám e művecskéje a t. közönség részéről oly foku érdeklődéssel és támogatással találkozik, mely míg egyfelől biztató jelként mutatkozik, addig másfelől a kiadás költségeit is behozza: abban az esetben megpróbálnám azt is, hogy kéziratilag nagy számban hátramaradt közönséges egyházi- és alkalmi beszédeiből, s mindenféle alkalomra vonatkozó papi dolgozataiból, a néhai ismerőseinek és hivataltársainak ez ügyben gyakori kérdezősködéseire mintegy feleletül, egy-két kötetet sajtó alá rendezzek.

A jelen kis mű legyen addig is a szerzőnek önmaga által emelt, s az érdeklődők jó indulata és a gyermeki kegyelet által fenntartott, megőrzött emléke!

Székely-Udvarhelyt, 1893. nov. hóban.

Z. J.

BEVEZETÉS.

ELŐSZÓ.

Ez a mű a sz.-udvarhelyi ev. ref. ekklézsia történetének jó akaratu, de hiányos összeállítása.

Megvallom, hogy e munkát avatottabb kezek vállalhatták volna fel, de adatok, s okmányok nem léte miatt sok hiány lett volna azok művében is.

Író azon kútfőket, a melyek tudomására eshetek, felkútatta, kifürkészte, a rendelkezése alatti okmányokat, jegyzőkönyveket átböngészte, s azok nyomán állította össze e csekély művet.

A szükség kívánalma szerint ritkán kritikát is használt, mert az igazságot volt czélja földeríteni.

Tudjuk azt, hogy a reformáció történetén egy veres fonál szál nyúlik végig, melyet a protestantismus kiomlott vére pirosított meg; azon fonalszálnak egy — ha vérnélküli is — de kinos része áthuzódik e tárgynak is folyamán, melynek vezetése mellett átlátható az, hogy ide Sz.-Udvarhelyre a protestantismusnak beültetése, annak ápolása, védelmezése — éppen a nemzeti fejedelmek alatt — nemzeti ügy, s egyszersmind a szabadság ügye volt.

Sz.-Udvarhely város a székelység központján fekszik. A székelység magatartása nagy, elhatározó befolyással bírt hosszas időn keresztül,

s főleg a nemzeti fejedelmek idejében Erdély sorsára, történelmére, s Székely-Udvarhely város megint hasonló befolyással bírt a székelység sorsára s történelmére.

A nemzeti ügygyel, s illetőleg a szabadság ügyével csaknem azonos lévén a protestantismus ügye, Sz.-Udvarhely város fekvésénél fogva is kiváló figyelem tárgya lett a küzdelmeknek, szenvedéseknek, s párt és felekezeti viszályok dúhának is.

Ezeknél fogva lehet észlelni, hogy a magasabb látkörű férfiak, honfiak itten miért kívántak protestans iskolát, s protestans ekkleziát létesíteni, s miért kívánták azokat ápolni, védelmezni, valamint észlelhetni, hogy ezen törekvéseket s buzgólkodást a más tábor miért kívánta mindig ellensúlyozni, gyakran meghiúsítani.

Az idők jeleit nekünk is föl kell ismernünk, a körülmények intenek, a köröttünk s mellettünk véghezmenő események komolyan figyelmeztetnek, hogy ébredezzünk, hogy a protestans szellem s áldozatkész buzgóság nálunk megint fölébredjen; e szabad szellemnek s áldozatkész buzgóságnak szent és nemes versenyre is kell kelnie. Sz.-Udvarhely városban valamint a protestans tanodának, úgy a protestans ekkleziának s annak leány növeldéjének élni, fenn állni, s előbbre-előbbre haladnia kell. Szolgáljon e tekintetben is kis tűkör gyanánt e mű.

Tégedet pedig kegyes olvasó! vezéreljen ez a mű vallásosságra, egyházad és hazád szeretetére; s mind e földön mind a menyben légy boldog!

Kütfők:

1. A helybeli ev. ref. ekklezsia levéltára.
2. Erdélyi egyháztörténelmi adatok, *Veszely* Károlytól I. k.
3. *Benkő* József Transylvániája.
4. *Bod* Péter Smyrnai Polikarpusa.
5. Magyar és Erdélyország vallásbeli reformatiojának historiája. (Kézirat 1828-ból.)
6. *Kis* Ferencz „A sz.-udvarhelyi ev. ref. kollegium történelme” című könyve.
7. *Szeles* János. ns. Sz.-Udvarhely stb. leírása. (Kézirat.)
8. *Orbán* Balázs „A székelyföld leírása” című könyve.

Felosztás és módszer.

Korszakok:

- 1-ső korszak: kezdettől 1600-ig, magában foglal m. e. 70 esztendő.
- 2-ik korszak: 1600-tól 1780-ig terjed, a mikor t. i. a mostani templom s torony építése megkezdődött; magában foglal 180 esztendőt.
- 3-ik korszak: 1780-tól 1801-ig, a mikor t. i. káplánságot vagyis u. n. kis papi állomást létesít az ekklezsia; magában foglal 20 esztendőt.
- 4-ik korszak: 1801-től 1855-ig terjedhet, a mikor t. i. két egyenlő papi állomást hozlétre az ekklezsia; magában foglal m. e. 55 esztendőt.
- 5-ik korszak: 1855-től mostanig.

A jelzett korszakokban — természetesen előre bocsátván egy rövid visszapillantást a reformáció történetére s terjedésére — ilyen iránypontok szerint véljük vezetendőnek a történet fonalát:

a) A sz.-udvarhelyi ev. ref. ekklézsiának keletkezése, alakulása, s egész kül és bel szervezkedése tárgyában mik történnek? Továbbá

b) Az isteni tiszteletnek helye, módja és ideje tekintetében? templom, torony van-e, s hát ezeknek felszerelvényei: harang, orgona? micsoda kézi könyvek vagyis útmutatás szerint imádkoztak, énekeltek? ima s ének-könyvek keletkeztek-e? melyik kiadásu bibliát használták kútfőül? a vallásos szertartások, keresztelés, esketés, temetés, hogyan vitettek véghez?

c) Kik a papok s kántorok? hol laktak azok? mi volt fizetésök, kiktől és hogyan, mi úton-módon kapták bé? díjlevelek állíttattak-e ki?

d) Micsoda birtokhoz s hogyan jutottak? a templom belső vagyona miből állott? Urasztali készletek mik? Urvaesorálásnál micsoda edényeket használtak, p. o. elsőbben nem éppen az addigi kehelyt vagy kelyheket használták-e, a míg külön tettek szert? hát külső vagyonhoz jutottak-e?

e) A temetkezés körül mik történtek s hová temetkeztek?

f) A papi aktusok bejegyeztettek-e valahová? vannak-e jegyzőkönyvek, anyakönyvek, leltárak? s. t. b.

g) az ekklézsia igazgatása milyen volt? mikor lett ez az ekklézsia püspöki? s általában hogyan, miért, s mikor keletkeztek a püspöki ekklézsiák?

Az a) tehát alakulási, s szervezkedési iránypont.

A b) istentiszteleti — annak kellékei felől való — s szertartási iránypont.

A c) az egyházi személyek s azoknak fizetéseik felől való iránypont.

A d) a belső s külső birtok felől való iránypont.

Az e) a temető felől való iránypont.

Az f) a papi aktusok s egyéb igazgatási eljárások bejegyzése felől való iránypont.

A g) az igazgatás milyensége felől való iránypont.

ELSŐ KORSZAK.

(Kezdetől 1600-ig.)

1. §.

Rövid visszapillantás a reformáció történetére s terjedésére.

A reformáció történetében 1517. okt. 31-ike a kezdő időpont, t. i. ekkor függesztette ki *Luther* világhírűvé lett 95 tételét a bünbocsánat felől a wittembergi vártemplom ajtajára. 1520-ban égeti meg ünnepélyesen Wittemberg egyik kapuja előtt az „Exsurge domine“ kezdetű bullát, mely az ő 95 tételének egy részére kárhoztató ítéletet mond, iratait mindenütt megégettetni rendeli, őtet magát átok alá veti, ha állításait 60 nap alatt vissza nem vonja, s bármi keresztyén hatóságnak kötelességévé teszi *Luther* elfogatását s Rómába küldését.

1521-ben van össze gyűlve a wormszi birodalmi gyűlés, a mely *Luthert* nem tudja elhallgattatni, s a hol ő oly férfiasan nyilatkozik.

Az 1517. okt. 31. kezdemény, a 95 tétel, 14 nap alatt egész Németországban, egy hónap alatt az egész külföldön ismeretes lett s ettől kezdve mind inkább inkább terjedett a reformáció, különösen Németországon.

2. §.

Hát Magyar- s Erdélyországban hogyan s mikor terjedett el?

Természetesen kereskedelmi uton, a budai s szebeni kereskedők által a világhírű lipcsei vásárok alkalmából csakhamar ismeretesek lettek s elterjedtek Magyar- s Erdélyországokban is *Luther* könyvei, „és ezeket az olvasni szerető magyarok, kiknek szinte úgy illik a kezekbe a könyv mint a fegyver, ujság kívánsából is, de kivált ezen okból, hogy a *Luther* tudományát megismerhessék és ítélhessék, olvasták“ (Magyar- és Erdélyország vallásbeli reformációjának historiája. Kézirat.)

Es csakugyan ezen kútfő szerint 1520-an (helyesebben 1520-25 közt) „mind a két magyar hazában *Luthernek* nem csak titkos, hanem sok nyilván való követői is találtattak, mely megtetszik a következőkből:

„a) a II.-ik *Lajos* király tutora Brandenburgi *Markhio* György úgy iratik le, mint a *Luther* tudományának barátja, és az ő követője, pártfogója; ő pedig azt 1522. előtt cselekedte, mint a mely esztendőben a király megházasodván a tutorság alól ki költ, és *Markhio* is magyarországról Németországra vissza tért;“

„b) a magyar ifjak mind a két magyar hazából 1522-től fogva számnélkül mentek Wittembergbe a *Luther* hallgatására, s tudománya tanulására*, mely arra mutatott hogy az említett esztendő alatt meg kellett ismerni és szeretni a *Luther* tudományát a magyaroknak.“

* 1-ső Ferdinánd haláláig 1564-ig csak Wittembergbe 250 magyar ment tanulni ezen kívül Tigurumba, Genévába, Bázélbe, Heidelbergbe, Lejdába, sőt Angliába is, a mely jelenség az evangyeliomi tannak a magyarok közti nagy vívmányáról tanuskodik.

„c) még nyilvánságosabban tanusítják *Lajos* királynak két parancsolatai 1523-ból s 1525-ből az elsőben az a parancsolat van a szebeniekre nézve, hogy a *Luther* könyvei a piacon égettessenek meg; megis lett. Mind a kettőben parancsoltatik közönségesen a lutheranusok kiirtása. Az 1525. rendelésnek szavai ezek: a lutheranusok az országból mind kiirtassanak, és valahol találtnak nem csak az ekkleziiai személyek által, hanem a külső világiak által is szabadon megfogadtassanak és megégettessenek.“

Magyarországon Buda a főváros lett a reformáció első fészke, innen terjedett ki és el annak világa, főbb reformátorok voltak *Grineus Simon* tanár, *Henkel János* a *Mária* királyné gyóntató papja, s *Dévai Biró Mátyás*.

Erdélyben Szebenben talált legelsőbben befogadó talajra a reformáció s legelső hívei éppen kolostori szerzetesekből s plébánosokból lettek. *Tolnai István* „Kalauz“ könyvéből azt lehet látni, hogy Erdélyben két plébános emelte a fel reformáció fátyláját 1522-ben, neveik fel nem találhatók, de az egyik *Sileziai Ambrus* vala, kiről a *szebeni capitularis* urak panaszában van említés téve; a szásznemzetnél a szebeni tanács lön az első 1522-ben mely a plébánost igen kezdé szorgalmazni, hogy a lutheranus prédikátoroknak a prédikálást engedné meg, s kénytelenítette megis engedni. „*György és Griseus* nevű barátok lutheranus papokká változván át, elsőbben a város kapuja előtt a keresztnél, azután a városban a Sz.-Erzsébeth templomában tanítottak a római ekklezsia értelmé ellen, különösen *György* barát falvakra is ki ment s ott a plébánosoktól megsem kérve prédikált a római a. sz. e. ház ellen.“ *

* Magy. és Erd. orsz. vall. ref. hist.

Szeben példáját követte Brassó, s itt már *Hontér* János magaslik ki, a kit Erdély evangyelistájának neveztek; Bázalból 1523-ban jött haza Brassóba, ottan nyomdát állított az evangyeliomi tant hirdette, tanította iskolában, templomban, könyvekben, s rövid idő alatt az egész Brassót és Barcaságot reformálta.

Ezután a többi szász városokban is elterjedett a *Luther* tudománya, annyira, hogy 1545-ben az egész szásznemzet a medgyesi zsinaton hite sinormértékéül elfogadta az ágostai vallástételt.

Hontérről azt írja *Benkő J. Filius posthumus* czimű munkájában (a mint *Kis Ferencz* idézi,) hogy a reformációnak Erdővidékre és az egész Székelyföldre való terjesztésében legnagyobb eszköz ez áldott emlékü férfiú vala.

A magyar ekkleziák közt Kolozsvár vette be elsőben a reformációt, első prédikátorai: *Heltai Gáspár* és *Omlánczi*; iskola mestere: *Vizaknai György*, de *Heltai* a socinianusok túlsúlyra vergődésével, hogy a dézmát megtarthassa, hallgatóinak egy részével azok vallására tért át, melyért el is nevezték őtet *Midásnak*.

Kolozsvár példáját követték aztán más magyar városok, nevezetesen Torda, N.-Enyed, nem különben a székelység.

3. §.

Ez rövid kivonata a reformáció kezdetéről szóló összes irományoknak, könyveknek, krónikáknak, s jegyzeteknek; de részletesebb leírásra, hogy p. o. akár a magyarok, akár a szászok, akár a székelyek közt kik, hogyan s melyik évben működtek a reformáció terjesztésében, akár mint hitszónokok, missionariusok, akár mint szervezők, ekklezsia alapítók, hogyan s mikor ala-

kultak meg kezdetben a reformált ekklezsiák, hogyan szervezkedtek, kik voltak papjaik, micsoda rendtartást követtek azok isteni tiszteletben, egyház igazgatásban, az ekklezsiai vagyon felett osztozkodtak-e s hogyan a lutheránusokkal, hogy kezdetek építtetni templomaik, papi s kántori lakjaik, sat. ilyen leírásokra nem akadunk ezekre nézve adatokat, okmányokat nem ismerünk.

Már pedig ha egy ekklezsiának történelmét meg akarjuk írni, akkor annak éppen keletkezésén, megalakulásán s szervezkedésén kellene kezdődni azon leírásnak; de éppen az ilyen egyes egyházak keletkezéséről, alakulásáról, szervezkedéséről nincsenek adataink, okmányaink, jegyzőkönyveink, még szájhagyomány is igen kevés és igen ritka, csak olyan, s csak annyira is terjedő, mint a milyent én itt egyet leírok az alatt levő jegyzetben.*

* Édes apám 1804/5-ben lett Háromszéken, Ikafalván pappá, élt ottan az ő idejében egy László András nevű nemesember, iskolavégzett, gyermektelen, magam is jól ismertem, neje róm. kath. hitű; s a mikor már diák voltam s a felsőbb tudományok terén, különösen az e. h. történelem terén vizsgáldni s kérdezősködni kezdtem, beszélt apám egy alkalommal, hogy ezen ns. László Andrásnál látott s olvasott ő egy kéziratot, melyben híven levolt írva a reformációnak Háromszékre s az egyes ekklezsiákba bevitele s elterjesztése, hogy t. i. négy missionarius — hitszónok — érkezett bé S.-Szentgyörgyre (neveik, honnan, mikor s hogy hová szállottak be, sat. mind meg volt tisztán írva) és S.-Szentgyörgyön s környékén végezvén reformátori missiójukat, két irányban indultak ki Háromszékre, ketteje orbai szék felé, ketteje kézdiszéknék indult. Ezen utolsók Ikafalvára érkezvén — Ikafalva s Futásfalva egy ekklezsia volt, Ikafalva volt a mater, Futásfalva a filia — (és ez csálhatatlanul igaz) s itten végezvén reformátori működésüket, azt hitték, s megbíztak meghagyásuk folytán abban, hogy Futásfalva miut filia a mater után megyen, s személyes megjelenésekkel, illetőleg szónoklataikkal nem szerencsélítették a filiát, s ezért Futásfalva boszankodásból megis maradott római hitűnek; a hitszónokok átmentek Torjára, de Altorja mellett Apor Ilona buzgó róm. kath. urnő aggleány vezetése alatt dühös ellentállásra találtak, jobbágyai, még a nők is mindenféle támadó eszközökkel, fegyverekkel, fejszékkal, vasvillákkal, kaszákkal fölfegyver-

4. §.

A sz.-udvarhelyi ev. ref. ekklezsiának is keletkezéséről, megalakulásáról, szervezkedéséről nincsenek jegyzetek, irományok, adatok. Nem tudunk semmit arról, hogy kik voltak a megalakulásnál, a szervezkedésnél szereplő egyének, az isteni tisztelet hol, miként s mikor ment véghez, kik voltak elsőbb papjaik, kántoraik, azok hol képződtek, s hogyan és micsoda útmutatás szerint szolgáltak, azok hol laktak, mi és honnan volt fizetősök, hogyan kezdett s tudott életre vergődni az ekklezsia s népsége, mint üres kasba menekült méhraj, s hogyan és mikor kezdett lépesedni; a papi aktusokat: keresztelest, esketést, temetést vették-e jegyzőkönyvre, s ha igen, azok hol vannak? hát még ha meggondoljuk azt, hogy mennyi veszekedés, viszálykodás történhetett az egyházi s vallási életben, mennyi gyűlölködés, ellenkezés a társadalmi téren?! a vagyonra nézve hogyan osztozkodtak? a különböző hitű papoknak itten jó darab ideig*, egymás mellett kelletvén lakniok az ős papi-lakban, ottan mik történhetek, már csak azon okon

kezve útjokat állották, úgy hogy a halálos veszély elől is alig menekülhettek el, s vissza Ikafalvára. Ezen esemény emlékére Al.-Torján azon helyet ma is Szent-Ilonának nevezik, emlékére kápolnát emeltek, s ottan búcsujárás van évenként ma is. (Az Apor család sírboltja is ottan van). Megegyez ezzel Orbán Balázs, „a Székelyföld leírása“ ide vonatkozó része.

E balsors elrémítette a reformátorokat, más két társuk éppen akkor Zabolán működött, tudósították azokat a történetekről s megszűntek tovább körutazni, reformálni.

És ez az oka, hogy Háromszéken egyik felől Ikafalván, másfelől Zabolán felül nincsen reformált egyházközség; sőt ezen négy reformátor lett volna hivatta Csikszékbe is bevinni a reformációt, de elkéstek s elkésett Csik is a reformáció áldott világától.

* 1630. május 26. alku következtében költöznek el papok és diákok a pápisták parochiális telkéről.

is, hogy a református papok családoso is lehettek, a pápisták nem, — (1626-ban lesz külön református papi lak, a mint ezt alább meg látjuk) — szóval: csak nem egy század lefolyása alatt, mi a ref. ekklezsia története? ezt kidolgozni nem lehet, mert nincs honnan és miből. —

5. §.

Az 1. és 2. §. részletes pótlékaül itten még annyit említünk meg, hogy 1564-ig általános Lutheránusoknak neveztettek nálunk mindazok, a kik a római ekklezsia rendtartásainak nem engedelmesskedtek sat. ha szintén nem a *Luther* értelmét követték is. Eddig az ideig a Lutheránusok, s reformátusok között meghatározott valóságos különbség nem volt... sat. 1564-ben válnak külön, s lesz két külön felekezet, két külön püspök sat.

Tehát e tekintetben téved *Veszely* Károly „az erdélyi egyház történelmi adatok“ 1. k. 382. lapon, a hol 1570-t írja különválási időpontnak.

Szeles János is (a ki 1773—1780-ig fungal,) kéziratóban VI. cz. az religioról mindjárt legelején azt mondja: „az religio Udvarhelyvárosában az magyaroknak a pogányságból való kitérések után volt csak a római catholica hit, miglen több s nagyobb helyekre való beszármazása után ide is a *mult száznak* kezdetiben a reformált vallás be nem érkezett.“

Itt ez a kifejezés „a *mult száznak* kezdetében“ 1600-után kezdődő százat jelentheti, de nagyon téved az író, a mint ez éppen a jelen műből kitetszik.

6. §.

A felállított írománpontok közül a *b)* és *c)* alatti kérdésekre ez minden tudomásunk:

Mostan is élő siklódi pap t. *Beke* Dénes barátom fölkérdéseimre bizonyos leírással szolgált ide vonatkozólag: „*Kis* Gergelynek hajdani tanítványa anyai nagypám *Pálfi* Dénes (n.-galambfalvi pap s esperes) mint egy ősz *Gamaliel* nekem mint 2—3 éves diáknak s *Vajda* Dénesnek (kecseti volt pap) mint onokáinak beszélte el ezen száj hagyományt, hogy azt soha ne feledjük, s ha a késő kornak szüksége lesz rá, szolgáljunk vele.“

Ő a kérdést így formulázta: a reformáció megkezdése, terjedése alkalmával minthogy az áttérés nem általános, hanem részletesen történt, míg a fő (ős) templomot követelhető többségre nőhet ki magát a ref. egyházközség, hol tartotta egy néhány évtizeden keresztül az isteni tiszteletet?

A kérdés fontos. A szájhagyomány ez: a *botos* (t. barátom boltosnak nevezi) utcában egy terjedelmes beljósággal bíró jó módu gazdacmber tágas házában tartották azon környéken a hol most az oláh, illetőleg görög templom áll, legelőbb annak jószágára építettek egy fa- templomot, melyet használtak addig, míg a városi népség szinte felerésze reformálódott, és akkor kezdték a főtemplomot követelni sat.

És ez a szájhagyomány nagyon is hihető, mert az előbbi egy néhány évtizeden keresztül, a mint t. i. lassankint többen-többen vették be az evangeliumi tant, isteni tiszteletöket csak magán háznál lehetett tartaniok.

Ez az állapot itten Sz.-Udvarhelyen tartott 1563-ig, a mikor országgyűlési végzés dönti el, hogy az addigi fő (ős) templomot közösen használja a két felekezet, (lásd alább 2-ik korszak a) pont.) Nem 1570. után kezdett terjedni tehát Udvarhelyszékben a vallásújítás, a mint ezt *Veszely* Károly a fennebb idézett helyen írja.

Bátran lehet azt állítani, hogy a fő templomnak ilyen közös használata fenn is állott 1600-ig; ekkor, hogy micsoda változások következtek be, alább meglátjuk.

A templom történetéhez ide leírjuk szintén *Veszely* Károly említett művéből, idézett lapról ezen sorokat:

„Bogárfalvi *Gellért Máté*, 70 éves aggastyán eskü után vallja: Tudom mikor *Luther* Márton ide bejőve, (?) kihordák a templom ékességeit, egy *Kovács* Jakab nevű ember gyújtja meg úgy égették el.“

Én nem vitatom, hogy ez meg nem történt, de *Gellért* Márton a tanu 70 éves, tehát született 1560-ban (mert 1630-ban tanuskodik) a templom-ékességek azon elégetési aktussának — ha csakugyan megtörtént — 1563 előtt kellett történni, tehát vagy születése előtt *Gellért* Mártonnak, vagy 1—2. esztendőskorában, ilyen gyermekkorú eseményről pedig nem vallhatja senki: „tudom.“

7. §.

A felállított iránypontok közül a c) alatti kérdésre ennyit lehet még mondani: 1612-ig egy papnak se tudjuk nevét, kántorét annyival kevésbé.

Lakásuk valószínűleg a régi parokhiális házban, a pápista pappal közös paplakban volt, minthogy paplakot testamentum útján 1626-ban kap reformált ekklezsia, kántorit 1663-ban, a mint ezt hátrább meglátjuk, s minthogy az 1630 máj. 26. alku következtében (12§.) *költöznek alá papok és diákok, s hagyják dominiumában a pápista atyafiaknak az ő régi parochialis házakat.*

Hogy fizetést mit, mennyit, s honnan kaphattak, arról se tudunk semmit, azt természetesen lehet gondolni, hogy mihelyt külön papjuk, s kántoruk lett a reformá-

tus hiveknek, annak fizetéséről is gondoskodtak, s legtermészetesebben az addigi rendszer szerint papbéradásról intézkedtek.

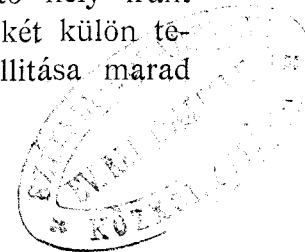
Az 1633. jun. 26-ki *complanatio* hatodik conditionában ez áll: „Az béradás felől se az *orthodoxa religion* levő atyafiak ne kívánjanak sőt ne is vegyenek a *catholicusoktól*, se e contra a *catholicusok* az *orthodoxa religion* levő atyafiaktól“ sat. *hanem mindenik fél az ő maga religioján valóval contentus legyen*: tehát furcsa állapot lehetett, a hol akármelyik fél, akármelyik félen levőtől bért a mit lehetett azt vett.

Sőt ide vonatkozólag is meglátjuk hátrább, hogy a régi parokhiához tartozó földeket 1633-ban oszthatták meg, (l. d. iránypontot) s csak azután vehetett hasznat belőle a ref. pap, addig hogy osztozkodtak-e ezen földek terméséből, nem lehet tudni; s ha osztozkodtak is 1600-ig, de ezután olyan időkben, a hol most egyik rész, majd a másik rész szoritotta ki egymást a templomból, nem lehet meghatározni a földek mikénti kezelését.

A kántornak vagyis ludi magisternek az u. n. trivialis iskolánál van fizetése pénz és dézmából gabona, de ez a 2-ik korszakba jöhet be, minthogy 1600 előtről szó se lehet ezeknek megtörtént adományozásáról.

8. §.

A felállított iránypontok szerint az é) f) g) jegyek alatti kérdésekben semmiről sincs tudomásunk egyéb, mint hogy az addigi temetkezőhely közös volt sokáig, sőt a mint az adatok bizonyítják, éppen a temető hely iránt szűnik meg legkésőbbre a közösség, s a két külön temető ügye, ellátása, illetőleg ki vagy beállítása marad legkésőbbre.

1600 vagy 1612 körüli időig is m. e. 80. esztendő alatt voltak, — kellett lenni, — a reformátusoknak papjaik s kántoraik, történtek keresztelesek, esketések, temetések. 1742-vel kezdődven legelső meglevő anyakönyvünk, tehát 200 esztendőnél is többel később az itteni reformálódás után, lenni kellett ezen két század alatti papi aktusokról (keresztelek, esketés, temetés, gyűlésezés) bejegyzéseknek, s nincs meg egyetlen jegyzék is — hogy azok részint gondatlanság, részint a kül- s belháboruszkodások miatt semmisültek-e meg, nem lehet tudni, s még azt is bizonyosra lehet venni, hogy szabályzat hiányában, azok csak magán jegyzések lehettek, s az egyének magán ügyeivel el is enyésztek, megsemmisültek; mert különösen a más tekintetekben oly pontos *Szokolysai* A. István pap (21. §.), a ki minden belügyet oly hiven befoglaló jegyzőkönyvet készített 1714-ben, hogy anyakönyveket is ne készítettett volna, nem lehet feltenni, s még innen kezve is 1742-ig 28 esztendőről nincs anyakönyv, úgy hogy a legrégebbi levél 1613. febr. 11-ről kel azok közt, a melyek levéltárunkban megvannak.

Az igazgatás módjára pedig csak annyit mondhatunk, hogy azt a pap, presbiterek, s közgyűlés intézhették, mint általában mindenütt.

MÁSODIK KORSZAK.

(1600—1780.)

9. §.

E korszak leírásában is a már jelzett iránypontok szerint kívánjuk vinni a történelem fonalát, azon kivétellel, hogy itt már az *a)* pont nem szerepel.

1600-at azért tettük korszaki évnek, mert *a)* az idézett kútfők szerint 1600-ig használják közösen a katolikus és református felek az ősi parochialis templomot, természetesen az 1563-ki tordai országgyűlés azon határozata következtében, mely a templom feletti addigi viszongásoknak, torzsalkodásoknak úgy kívánt végetvetni: „*hogy mind a két vallásfelekezet felváltva használja, s egyik vallásfelekezet papja a másikat ne incommodálja, hanem rendre tartsanak isteni tiszteletet*“ s e törvény megtartása, illetőleg a közösség tart csak 1600-ig.

b) 1600 beteltével egy új század kezdődik, melynek első és második évtizedéből kezdve már vannak jegyzetek, vannak okmányaink, különben 1606-ban történik Bécsben a protestánsok vallásszabadságát biztosító legelső békekötés; s 1610—13 közti időn kezdve tudjuk már a sz.-udvarhelyi ref. papok neveit is.

c) 1606 jul. 7-én M.-Vásárhelyen tartott synodus alkot 1—45. canont, a mely tudtunk szerint a legelső codificatio nálunk.

Orbán Balázs „a Székelyföld leírása“ c. művében, 1. k. VII. cz. 1. sz. alatti jegyzetében ezt írja: „*Mindszenti* Benedek Udvarhelyszék főkirálybírója mint buzgó catholikus támogatásával a nevezett (Sz.-Mihály most Sz.-Miklós hegyi) főtemplomot a felszaporodott catholicusok vették el, a reformátusok számára a vár-

beli (János Zsigmond Székelytámadt vára) templom rendeltetvén, de alig 12 év alatt már a reformátusok kerültek felül, s *Némethi* Gergely Udvarhelyszék főkapitánya és lugosi bán segítségével elfoglalták a felső templomot, nem csak, hanem a catholicusok a nekik oda ítélt várbeli templomot elfoglalni nem akarván, Bethlenfalvára* jártak isteni tiszteletre, s annyira elvesztették a tért, hogy papjaik a városból országgyűlésileg kitiltatván, 1628-ban *Bethlen* Gábornak a szék tisztségéhez és kapitányaihoz azon rendeletet kellett küldenie, hogy a catholikus áldozároknak engedjék meg, hogy *keresztelés* és *temetés* végett a városba megjelenhessenek.

A kiszorított catholicusok *Brandenburgi* Katalin fejedelemnőhöz folyamodnak, a ki *Apafi* György vezetése alatt bizottságot küldött ki, de sem ez, sem az országgyűlés a perlekedő feleket kibékíteni nem tudván, az annyi viszongást előidézett templomot bezárták, s mindkét fél a vár palotájában tartandó isteni tiszteletre útasítottatott.“

Ezen itten idézett leírásra hátrább visszatérünk, itt csak annyiban volt szükség rá, hogy évszám szerint igazítsuk ki a tényt, miszerint a catholicusok 1600-ban vették el a reformátusoktól s a reformátusok viszont 1612-ben vették el a catholicusoktól az ős templomot. Ezen jelenségeket pedig kimagyarázhatónak véljük az akkori politikai állapotból.**

* Szomszédfalu, Udvarhelytől keletre.

** Báthori Zsigmond (Kristóf fia) leköszönvén a erdélyi fejedelem-ségről országát Rudolfnak adta, a ki is Básta György tábornokot Erdély kormányzójává nevezi ki 1600 körül, Rudolf pedig a kit Spanyolhonban II-ik Filep jezsuitái neveltek, nagy ellensége volt a reformációnak, az ő kormánya mindent elkövetett, hogy kiirtsa a reformációt s felforgassa a magyar

10 §.

Kül-, s belső szervezet tekintetében, már jeles mozzanatok mondhatjuk az 1606 jul. 7. m.-vásárhelyi zsinaton hozott 1—45. canont. Különben is annyit mondhatunk, hogy minekutánna látjuk azt, hogy a papok rendesen succedálnak, külön papi s kántori lak lesz, külön templomot építenek, esperességek vannak, külön püspökség állittatik be: tehát ezeknél fogva bátran lehet következtetni, hogy a kül-és belső szervezet az egyes ekklezsiákban is nagy előhaladásokat kellett, hogy tegyen; s nagyon sokat éppen az udvarhelyi ekklezsiában, mint-hogy az ő papjai voltak többnyire a tractualis esperesek is, a kik esperesek nem lehettek, azok notáriusok voltak, s ezek hihetőleg mint előjárók a rendet leginkább ekklezsiájokban kívánták behozni, meghonosítani. A szervezet mindenestre demokráciai alapon épülhetett fel, s az igazgatásnak presbiterialis rendszeren kellett kifejlődnie, a közgyűlésekben minden református hallgatónak helye, szava, s joga lévén; egyéb részleteségeket e tekintetben nem tudunk felhozni.

alkotmányt. Hadvezére Básta, Erdély alkotmányát egy tollvonással megsemmisíti, s császára ezen 1608-ban kiadatott útasításához: semmit nem óhajtok buzgóbban, mint azon országból az istentelen eretnokség (evangeliumi tan) kiirtását, s az orthodox cath. vallás megszilárdítását — tartván magát, rémuralmát mind politikai, mind egyházi tekintetben szabadság s jogtörő erőszak, zsarolás és véryomok jelzik; a kolozsvári főtemplomot is a protestánsoktól elveszi s a jezsuitáknak adja.—

De 1606-ban megkötetik a bécsi béke, 1608-ban Mátyás megkoronáztatik, ekkor a protestánsok iránt kiméletesebb törvények hozatnak.

Folynak az előkészületek, vajudik az idő, s megszüli Bethlen Gábor fejedelem, megszüli a 30 esztendőös vallásos háborút; a besztercei országgyűlés 1610-ben sok helyről amoveálja a pápas praedicatorokat, így nevezet szerint Udvarhelyről is. Bethlen Gábor is ezen gyűlés végzése értelmében serio rendelkezik 1613. febr. 11-én kelt rendeletében. Básta György korát a catholicusok, Bethlen Gábor korát a reformátusok használják fel előnyükre.

11. §.

*A templom feletti viták, s általában a templomügy
1600—1630-ig.*

A mint látszik, az 1563 országgyűlési rendelkezés után 1600-ig közösen használják catholicusok s reformátusok a felső templomot.

1600-ban *Rudolf* reformáció ellenes uralma s az ő hadvezére *Básta* György rémséges kormányzata által s alatt felül kerekednek a catholicusok, erőszakkal elveszik a felső templomot, kiszorítják belőle a reformátusokat.

1610-ben a besztercei országgyűlés amovealja a pápás papokat Udvarhelyről is, s hogy miért, megmondja az articulus: „sőt se Tövisen, se Fejérvárott, se Monostoron, se a Somlyai jószágban, se Sz.-Udvarhelyt, abban a székhelyben egyebütt is pápás papnak szabad ne legyen lenni, minthogy bizonyosan comperialtatt, hogy e mostani ő felsége ellen való practicaba is ők is miscealták magokat, és alattomban azt fovealták.“ stb.

1612-ben a reformátusok foglalják el, — úgy látszik ők is erőszakkal — s szorítják ki a catholikusokat....

Ezt *Veszely* Károly említett műve 383. lapján így írja le: „a reformátusok a catholicus istenitisztelet ellenes fejedelmek kedvezésétől támogatattva e templomot (Sz.-Miklós hegyi) 1612-en *Nyirő* Ferencz és *Baczoni* Endre által ablakhoz illesztett létrák segítségével elfoglalták, s *Némethi* Gergely, Belső-szolnok vármegye főispánja — Udvarhelyszék kapitánya — és a lugosi kerület bánjának segítségével letartóztatták“ sat.

1613-ban febr. 11. Szebenből — *Baczoni* András máshová menetelével ürességbe jövén a udvarhelyi papi

állomás, és értésére esvén a fejedelemnek, „hogy az udvarhelyiek közül némelyek magok nyughatatlanságukból most viszontagh azon igyekeznének, hogy abba az helybe pápás praedicatort hozzanak“ — komolyan megrendeli a fejedelem, hogy ebbe a városba nehogy pápás papot vigyenek és fogadjanak, azt meg nem engedí, sőt ebben a dologban a kik tovább mennek az illető büntetést el nem kerülők, orthodoxa religion való praedicatort fogadjanak, pápást tartaniok ne engedje meg a szék tisztsége.

1614-ben komolyan meghagyja és parancsolja a fejedelem, hogy se pap, se barát be ne járjon Udvarhelyre keresztelni, temetni, gyóntatni, misézni, se egyéb akármilyen nemű ceremóniáknak véghez vitelére.

1624-en jan. 31-ről Gyulafehérváron engedélyezi a fejedelem, hogy Bethlenfalvára kijárhatnak isteni tiszteletre az udvarhelyi katholikusok s a pap is hozzájuk bemehet keresztelni, temetni; de misézni, praedicalni, copulálni és gyóntatni nem.

1624. aug. 17 Gyulafehérváron kelt rendeletében is csak annyit enged meg.

1628. jan. 31. Rákoson kelt rendeletében viszont csak annyit enged meg a fejedelem a katholikusoknak, mint az 1624-i két kiadványban.

Ezen történelmi jelenségek compendiumát *Orbán* Balázs Székelyföld leírása művéből fennebb (9. §.) idéztük, a mi ott igen rövidre van vonva; valamint *Veszely* is igen hézagossal, s részrehajló töredékekben, egyik félre kihagyásokkal, közöl adatokat, említett művében: Erdélyi egyháztörténelmi adatok. I. k.

Mindkettőnek kipótlására szolgáljanak az imént irottak, valamint a következők is:

A felső templomból 1612-ben kiszorított catholicusok a várbeli templom *megépítésére*, illetőleg használatára útaltattak, de ők azt nem tették, s nem vették igénybe, hogy miért nem, azt *Veszely* így indokolja: „de a catholicusok nehogy a honi törvények ellen elfoglalt és letartóztatott templomhozi jogukról e tény által lemondani látszassanak, a fejedelem ez engedélyével nem élve, inkább akartak az erőszaknak engedni, mint jogukról lemondani.“

Folyamodnak tehát *Bethlen* Gábor fejedelemhez, kérvén, hogy a Bethlenfalván tartandó isteni tisztelőten megjelenhessenek, az odavaló áldozár a mező városba is jöhessen; s látók fennebb, hogy erre a fejedelem 1624. jan. 31-én Gyulafehérváron kelt rendeletében mit enged meg.

Hanem ennek kívánt eredménye nem lett, s miért? a protestantismust minden tekintetben gyanusító *Veszely* nézete szerint azért, mert ez a parancs vagy külszinből (?) lett adva, vagy az illető közegek által félretétetett.

Ez egyszer badar beszéd, máskor szük látkörű felfogás; badar beszéd azért, mert az *eredmény* szó felvan cserélve a *megelégedés* szavával; t. i. az engedélylyel nem voltak megelégedve; holott megelégedhettek volna, mert a beszercei 1610. országgyűlés azt végezte vala, hogy a fejedelem elleni practicában való részvételökért az egész Udvarhelyszékben pópás papnak tartózkodni ne legyen szabad.

Szüklátkörű felfogás, kétszinűséggel gyanusítani a legőszintébb jellemű fejedelmet s kormányt. A folyamodó catholicusok kérelmezik, hogy Bethlenfalvára jár hassanak, engedélyeztetik, s még se lett eredmény?

Nem voltak megelégedve azzal, hogy a pap csak keresztelni s temetni mehet be hozzájuk.

Ezen engedély három rendbeli határozott fejedelmi rendelkezés,* tehát ott kétszinűséget a folyamodók tanusítottak, különben is itten *Veszely* elbirálta maga-magát, az imént említett indokolásával, hogy a templomhozi jogokról ne látszassanak lemondani, inkább engedtek az erőszaknak.

Elégedetlenségüket a nyert engedélylyel s nyughatatlanságukat tanusítja az, hogy újból folyamodnak a fejedelemhez, ezen folyamodásra kelt 1624 augusztus 17-ről azon fejedelmi kiadvány, melyből látszik, hogy nekik az udvarhelyi várban lévő templomot nem volt akaratjuk megépíteni, a bethlenfalviakkal alkudtak meg, hogy oda jár hassanak, s közben Udvarhelytt akartak maguknak egy kápolnát fundamentomból rakatni sat.

Ez se engedélyeztetik, hanem csak annyi, a menyit, az ezen évi január 31. kiadvány enged.

Elégedetlenségüket tanusítja az, hogy 1628-ban is folyamodnak a fejedelemhez s így kel a január 31-ki rákosi rendelet, mely megint csak annyit engedélyez, mint az 1624-beli két kiadvány.

12. §.

Folytatása a templom feletti vitás ügynek 1630-tól kezdve.

Bethlen Gábor elhalálozván, (1629. nov. 15.) újból folyamodnak a catholicusok *Brandenburgi* Katalin fejedelemnőhez, a ki 1630 már. 9-ről Gyulafehérváron kelt kiadványában egy bizottságot küld ki: *Apafi* György

* 1624. jan. 31. 1624. aug. 17. 1628. jan. 31. a két első Gyulafehérváron kelt, a harmadik Rákoson.

küküllőmegyei főispán, *Zentpáli* János, zárhegyi *Lázár* István csiki főkirálybíró, *Georgius* András brassói főbíró, hévizi *Sükösd* György, *Literati* Dávid kőhalmi királybíró, személyökben ilyformán: „igértük volt kegyelmesen országunknak mostan celebratott gyűlése alatt némely hiveink megtalálására, hogy az udvarhelyi várnak dolgai ellen való praetensiokat és a templomok dolgában való controversiákat, kik azon Udvarhelyszéken és Háromszéken is fenn vannak, bizonyos commissariusok által eligazittatjuk, mostan arra a commissiora kegyelmeteket választottuk kibocsátani“ sat.!

Ekkor a fejedelemnő egyszersmind útasítást is adott a bizottságnak (kár, hogy ezen útasítást nem ismerhettük), de se ezen bizottság*, se az országgyűlés nem tudván kibékíteni a feleket, a kolozsvári országgyűlés alkalmával 1630-ban a fejedelemnőnek az ő consiliariussai és az Itélő-tábla assessoraival tett érett megfontolás után a két fél közötti ellenségeskedéseknek s perlekedéseknek elenyésztetése tekintetéből hozott végzése által a templom be és elzáratni (claudi et obserari) rendeltetik, a parochialis és schola házak kivételével, s mind a két félnek a várban külön palota jelöltetik ki isteni tisztelet tartási helyéül, s a be- és elzáratás mind addig tartson, a míg közkölségen s közmunka erővel egy új templom építtetik, melyhez mentől hamarább hozzá kezdeni tartozzanak, mely új templomnak hossza 10 öl, szélessége $4\frac{1}{2}$ öl legyen, valamint parochialis és schola házak is hasonlóan építtessenek, a mi megtörténvén, a régi templom a *major parsnak* adat-

* A bizottság „véghez nem vihetvén a megegyeztetést, ő felsége (t. i. Brandenburgi Katalin fejedelemnő) táblájára bocsátotta az ügyet.“

tassék át; a harang használata közös legyen mind addig, a míg a templom felépíttethetik, a mely megtörténvén a kisebb harang közkölségen megújítatva a *minor parsé* legyen. Az új templom alkalmas helyen, a város piacának közepén, valamint a mostanihoz egyenlő parochialis ház és iskola megegyező és tágas helyen emeltessenek fel. Rétek, szántóföldek s minden a régi templomhoz tartozó dolgok egyenlően kétfelé osztassanak stb.

A fejedelemnő parancsolatjából a bizottság ennek következtében ki is száll újra Udvarhely városába, a fennebbi végzés végrehajtására 1630 máj. 26-án s a templom állapotja felől így alkudtatá meg a feleket:

Hogy a templommal és annak helyével, a melyet a pápista atyafiak építeni kezdetek volt* a piacon, contentusok lennének az orthodoxa religion levő atyafiak, ilyen conditioval, hogy azon templom végében legyen építve a torony, hasonló ahoz, a mely a pápista atyafiaknak maradt; azon templom pedig építtessék communibus et aequalibus sumtibus utrinque, úgy hogy meszet, fát, téglát, követ, valamit eddig szerzettek a reformata religion valók,** mindezeket közre bocsássák, mind két részről kéregetés*** végett küldjenek ki embereket.

* Tehát ebből az látszik, hogy a katolikusok gondoskodni kezdtek volt más templom építéséről, a piacon.

** Ebből megint az látszik, hogy a reformátusok is gondoskodni kezdtek volt külön templom építéséről.

Mind kettőből pedig azt következtetem, hogy a piacon kijelölt templomhely kecségtető kezdett lenni mindkét félre.

*** Ezen kéregetés tekintetében a bizottság ajánló levele, s az udvarhelyi katolikusoknak kéregető levele szóról-szóra olvashatók Veszely em-

Kandó Péterné örökségét közkölségen vásárolják meg parochialis két házhelyeknek,* mennél hamarább illendőképpen megépítsék, annak utánna papok és deákok tartozzanak aláköltözni és dominiumában a pápista atyafiaknak az ő régi parochialis házakat hagyni,** a harangból való jussokat oda engedék a református atyafiak. A templom körül építsenek aequalis költséggel egy kerítést is, ki legyen a földszinen kívül egy ember magasságnyira, temérdeksége két arasznyi, szélessége három ölnyi.

Az építésben pedig ilyen módot tartsanak ő kegyelmek, hogy a pápista atyafiak két seriesben állatván magokat,*** két rendben is dolgozzanak, ezt pedig így observálják, hogy valamelyik félnek száma minuálódik, annak teherviselése azon religion való atyafiakra szálljon mind dolgozatokból, mind contributióból stb.

13. §.

Eredetiben meglévő okmányok alapján megírt ezen

lített műve 401—402-ik lapjain, a melyek közül a katolikusok kibocsátó kéregető leveléből megjegyezzük egyszer azt, hogy említi, miszerint Asszonyunk ő felsége (a fejedelemnő) s gubernator urunk bizonyos összeg pénzzel segítették a reformátusokat az építésre nézve; másodszor azt, hogy említi, miszerint a reformátusok vádolták a katolikusokat, hogy rajtuk múlik el az építés.

* Ez a *Kandó Péterné Pap Kata* asszony háza cum omnibus suis pertinentiis megvásároltatott százhuszonöt forinton; ez a ház van a Drabant utcában *Kassai György* háza örökségi, másfelől *Csiszár András* és *Mátyás* házak örökségi szomszédságuk közt.

** Itten bebizonyosodik, hogy a református pap és diák (kántor) sok ideig a régi parochialis házban laktak.

*** Ezt érti hihetőleg *Szeles János*, a mikor azt írja, hogy úgy egyeztek meg, miszerint a katolikusok annyiival nagyobb mértékben folyjanak be a templom építés költségébe, a mennyivel többen vannak.

történetéből a templomügynek két jelenséget itten egy pár sorban szellőztetni szükségesnek látunk.

Egyik ez: micsoda okon és alapon itélik a régi templomot a katolikusoknak? „*lélekszám alapján*“, országos végzésekre hivatkozván e tekintetben, melyek közül mi csak az 1630-ki jan. 25-én Fejérvártt hozott ezen articulust ismerjük, a mely a négy bevett vallásnak szabad gyakorlatát hangsúlyozván azt mondja: ez országban és in partibus Hungariae huic regno incorporatis az ország constitutioi megtartatván, hogy minden helyeken az *major pars* tartson vallásán való papot stb.

És ezen lélekszámolás úgy látszik, hogy csakugyan 1630-ban történt meg, de nem *Bethlen* Gábor alatt, mint *Szeles János* nagyon tévesen és alaptalanul állítja, hanem utánna.

Egy vallatásból* tudjuk azoknak is neveiket, a kik a megszámlálást végezték. 1646 jul. 16-án *Rákóczi György* fejedelem rendeletéből történik ezen vallatás, úgy látszik az 1630-iki compositio tekintetében, mely vallatásban az első tanu *Tibóldi Tamás* így vall: „én a kérdésben azt tudom, hogy mikor commissarius urak jövének Udvarhelyre az ecclesiák igazgatására, az urak engemet, *Orbán Istvánt*, *Biró Jánost* rendelék, hogy megszámláljuk, melyik fél lesz több, a pápisták-é, vagy a calvinisták száma? mű felszámolók, és a pápisták *többen lőnek számmal*, annakutánna a felső templomot úgy rendelék az urak a pápisták számára, akkor micsoda rendelést tartsanak mindenik fél, levelet is adtak róla a pápistáknak, de én nem tudom ha a calvinisták kiváltották-e avagy nem stb.

* 1827-ki registрумunkban fasc. I. nro. 2.

Melyekből — t. i. a 12. §-ban ezen kifejezésből: „*a pápista atyafiak két seriesben állatván magokat két rendben is dolgozzanak*“ — s itt a Tibóldi Tamás kifejezéséből: „*a pápisták többen lőnek számmal*“, az is következik, hogy nem éppen megbízható azon tradíció, melyet Orbán Balázs is idéz, s mely ma is fenntartja magát, hogy a lélekszámláláskor egy vak cigánynyal ment többre csak a catholicusok száma, s azt is Bethlenfalváról hurcolták bé.

E tradíciónak magyarázatját könnyű kitalálni: t. i. hozhattak be egy kétlaki vak cigányt Bethlenfalváról a katolikusok, hogy szaporítsa ez is a számot, s ebből aztán a reformátusok élcet csináltak.

A másik ez: hátrább meglátjuk, hogy 1626-ban özv. Békési Jánosné Szőcs Sofia véghagyományozza a piacszeri papi laktelket; s még is 1630-ban a legfelsőbb végzés azt rendeli, hogy *Kandó Péterné házáat köz-költségen vásárolják meg parochialis két házhelyeknek*, a Drabant-utcában, (ez a Drabant utca Orbán Balázs szerint a mostani Bethlen utca) a vásári szerződvény meg is köttetett, 125 frtért, azzal a szoros kikötéssel, hogy az 1631-beli pünköst napjára a pénz kifizettségéig s az eladó azt elvegye, 200 frt vinculum alatt. De hogy ez még is megtörtént-e, s ha meg is, a *Kandó Péterné Pap Kata* aszszonytól vett házzal és birtokkal mi történt, az hová lett, s hol van ma? arról semmit se tudunk, annak semmi nyoma, és semmi adat rá, hogy ekklézsiáknak a Bethlen-, hajdan Drabant-utcában háza, laktelke lett volna, addig, a míg az ottani mostani papi laktelket szerzi; de ez sokkal későbbi dolog, a mint alább meglátjuk.

14. §.

Fennebb látók (12§.), hogy legfelsőbb helyen azt végezték, mi szerint az új templom alkalmas helyen *a város piacának közepén*, valamint a meglevővel egyenlő parochialis ház és iskola megfelelő és tágas helyen emeltessék fel.

Az eddig felkutatott hivatalos okmányok még sehol se emlékeznek a Sz.-Anna kápolnáról, azonban a szájhagyomány, Szeles János és Orbán Balázs is, mind azt mondják és írják, hogy a piacon a Sz. Anna kápolna helyére építettett a reformátusok új temploma; de bebizonyítjuk, hogy ez némileg téves tradíció és állítás. Ugyanis: a mint láttuk fennebb (11. §.) 1624-ben i. időn második rendben folyamodnak a katolikusok *Bethlen* Gábor fejedelemhez, akkor azt is kérelmezik tőle, *hogy engedtéssék meg nekik Udvarhelyt egy kápolnát maguknak fundamentumból rakatni*; de ez nem engedélyeztetik.

Másfelől, hogy valamikor létezett a piacon valami kápolna, azon helyiség mellett, a hová az új templom emeltetett, ez is igaz, és ezt nevezhették Sz. Anna kápolnának; de hogy nem éppen az annak nevezett Sz. Anna kápolna helyére építettett az új templom, azt éppen magából, a Szeles János munkájából okmányokkal lehet megmutatni, s ez az egyetlen egy eset, a hol ő doceal.

Ugyanis: ő idézi egy feliratát, illetőleg kérvényét az udvarhelyi r. catholica communitasnak 1777-ből a Sz. Anna kápolna iránt, melyben kérelmezik a mlgs. kir. catholica commissiotól, hogy „a 16-ik s következő seculumokban elmúlt időknek mostohasága miatt elpusztult kápolnácskának fundamentuma ezen nemes Székely-

Udvarhely szabad mezővárosának közönséges piacán a reformata ekkleziájának *cintermének* nyári napnyugatot néző *felin kívül* még egészen meglévén sat. az említett kápolnácska helyének közepére Krisztus Urunk sz. keresztjét, vagy valamelyik dicsőséges szentnek álló képít kőoszlopra felemelhessék“ stb. s a resolútiót is közli szóról-szóra latin szövegben az írott r. catholica commissio 800. számja alatt 1777 szept. 29-ről L. B. *Miske* József aláírásával, a mely nem engedélyezi a kérvény tárgyat, nem deferal nekik.

Ezen kérvényben tisztán kifejezve áll, hogy a reformátusok cintermén kívül maradt a Sz. Anna kápolna *egész fundamentuma*; tehát ne mondja senki azt, hogy a kápolna helyére épült a ref. templom.

Hanem van arra gyanunk, a jelek mutatják, hogy e szép és alkalmas helytől a catholikusok templomuk építése tekintetéből elakarták ütni a reformátusokat; ezért akarták megvásároltatni mindenképpen a *Kandó* Péterné örökségét is (12. §.) a Drabant utcában parochialis lakhelyeknek akkor, a mikor már volt testamentum útján papi laktelek a piacszeren, s mindenképpen kápolnát akartak építeni a piacra, a hová a templom helyisége már ki volt cirkalmazva.

15. §.

A templom feletti vitás ügynek bevégsődése.

A döntő végzés meg van a templomügyben, az elenkezesekből való kibontakozásra az előkészítő intézkedések meg vannak téve, ezeket kell tovább kísérnünk, hogy lássuk meg a templom történetét.

Az 1630-ki legfelsőbb végzés és compositio értelmében a reformátusok számára az új templomnak men-

től hamarább föl kellelt volna épülnie, de a mint lehet látni a feljuttatott panaszokból a r. catholicusok késlekedtek és vonakodtak; a vád ellenében megint szegénységökkal mentegetőztek.

Rákóci György fejedelemnek tudtúl adják „*az ekkleziában vigyázó hivek*“ hogy itten a templom építés hanyagul megyen, a munkát félben hagyták, stb. és ő 1631 jul. 10-én Gyulafejeváron kelt rendeletében (l. okmánytár III.) hatalmasan zúgolódik, hogy a templom építését félben hagyták, s komolyan rendelkezik, hogy azt szorgalmasan építsék, úgy hogy „*az jövőendő Szt.-Márton napra készen legyen*“ s a melyik félben elmúlik benne, azon az köztük egyezett poena exequaltassék.

16. §.

A templom ezen komoly fejedelmi rendelkezés következtében úgy látszik hogy valahára fel is építettett, nem ugyan az 1632-ki Sz.-Márton napra, hanem 1633-ban s hogy még ennyivel az ügy nincs bevégsződve, s hogy még sok baj várt elintézésre, mutatja a következő okmány. Ugyanis — természetesen feljelentés vagy panasz következtében — megint kiszáll s megjelenik 1633 jún. 26. Udvarhelytől a *Rákóci* György fejedelemtől kiküldött commissio *Apafi* György consiliarius és Kükölli vármegye főispánja, *Dávid* Deák köhalomszéknek királybirája, *Georgius* András brassói főbíró, *Farkas* Ferencz Udvarhelyszéknek vice kapitánya — személyökben, s ezen commissio az orthodoxa és catholicus religion levő atyafiak közti controversiakat, melyet ennek előtte való esztendőkből (különösen 1630-ban) eligazítottak vala nagyobb részre, de az mi még hátra maradt volt azt eligazítják s complanaljak a hely szí-

nén (t. i. Udvarhely városban) 8 conditio alatt, 500 arany frt. vinculum tétetvén (l. okmánytár V.sz.).

Ezen okmány *első* conditiojából látszik, hogy már a reformátusoknak és catholicusoknak külön leszen ezután templomuk; valamint látszik az, hogy minden közöket, ha mi lehetett volna, in summa mindenik fél kivevé a commissio előtt, mind a parochiaval az az praedicator és schola mester házával egyetemben.

A *második* conditio a parochialis földeket osztatja két felé.

A *harmadikban* a mi még hátra van az építésben, azt teljesíteni ígérik a katholikusok.

A *negyedik* conditióból látszik, hogy a reformátusok székeket állítottak volt maguknak a catholicusok templomában, s azokat átvihetik a más templomba.

Az *ötödik* conditio a harangozás és temetés iránt rendelkezik.

A *hatodik* conditio a béradás iránt.

A *hetedik* conditio az iránt, hogy ha bármelyik félén valaki ezek ellen vét, megbüntettessék.

A *nyolcadik* conditio az iránt, hogy ha egymás templomára hajigálnak, vagy kiáltoznak 12 frt. a büntetés, ha gyermek teszi ezt, kemény pirickelés; egyzersmind 500 arany frt. vinculum tétetik.

17. §.

Szeles János kéziratában, VI. c. második lapján ezt írja: sok viszongások folytak a két religio között a Sz. Miklós tiszteletére épített parochialis templom iránt, mert némelykor a reformátusok a pápistáktól erőszakkal elfoglalták és akkor ezek a piaci kápolnába szorultak, máskor ezek amazokat nagyobb erővel a nagy templomból kirekesztették stb.

Ez mind igaz, csak hogy az ilyen historiai adat nem sokat ér, a hol se idő, se cselekvény, se évszám, se documentum nincs semmi.

Szeles János kéziratában ez is áll: a két religion levő lakósok közt a viszongás lecsendesítettén, a reformata résznek a templom felépítettén, csakhamar a *Bethlen* Gábor fejedelem adományából iskola is építettet.

Ez össze-vissza zavart állítás; ugyanis a zavar se nem *Bethlen* Gábor alatt, mint *Szeles* állítja, se nem *Rákóci* alatt, mint *Orbán* Balázs írja, hanem 1687-ben *Apafi* fejedelm alatt ér véget (l. okmt. IV.); a templom pedig *Bethlen* Gábor halála után I. *Rákóci* György fejedelem alatt épül fel; s a reformált iskolának ezen idő előtt is lennie kellett, a mint ezt *Kis* Ferenc „A sz.-udvarhelyi ev. ref. kollegium történelme“ című művében állítja.

Egyébiránt ezen §-ban felsorolt állításokból azon történelmi végtudatra kell jutnunk, hogy tán sehol az országban oly sokáig tartó s oly éles ellenkezés nem létezett a két felekezet közt, mint itt Sz.-Udvarhelyen, mint fekvésénél fogva fontos ponton, mind a protestantismus, mind a r. catholicismus érdekében, — s ennél fogva a szabadság és nemzetiség s ezzel ellentétes irányzat érdekében.

18. §.

Ezen templom ügghöz felemlítjük még *Apafi* Mihály fejedelemnek 1663. ápril. 13. Segesváron kelt rendeletét, (l. okmánytár VII.) melyben igen *serio* parancsolja Zetelakán fiscushoz tartozó privilegiumos hiveinek, hogy azon deszka-, zsendelyszállítás és egyéb szolgálat helyett, melylyel a fiscusnak tartoznak, s az elmúlt esz-

tendőben nem kívánták, tehát ezen elmúlt defectusért a fejedelem vallásán valók udvarhelyi templomának *építésére* (?) megkívántató koszoru-gerendáknak s gerendáknak, szarufáknak, léceknek felét vigyék meg stb.

Ezt csak azért említem, mert 1633-ban felépültnek látszik a ref. templom, tehát hogyan lehet, hogy 1663-ban még is templom építésre kellenek fák?

Máskint nem tudjuk megérteni, hanem hihetőleg az 1633-ban közkölségen épült templom kénytelenségből építtetvén, rossz munkát tettek rá, teljesen nem is készítették volt el, hisz a 16. §-ban említett complanationak harmadik conditioja is ezt tanúsítja, — s 1663-ban hihetőleg egészen új födél kellett rá, vagy általában nagy mérvű reparatiót tettek rajta, vagy tán 1663-ban kapván az ekklezsia *Deák* Istvánnétól hagyomány útján kántori lakot, erre is fordíthattak valamit a fakészletekből.

Valamint vannak 1751 jan. 10-ről kelt s rendesen ellátott, megerősített kéregető leveleink a templom, torony s ezeket körülvevő kőfal romladozásainak megújithatásáért.

19. §.

Történelmi rövid resultatuma a templom épület kérdése feletti kutatásainknak.

a) A reformátusok kezdetben magán háznál tartják isteni tiszteleteiket, a Botos utcában rendeztek be valami házat s azt használták templom gyanánt.

b) 1563-ig úgy fel szaporodtak, s természetesen torzsalkodtak a katolikusokkal, hogy ekkor országgyűlés rendelkezik, miszerint a főtemplomot közösen használják, s ezen közösség tart 1600-ig.

c) 1600-ban (1600—1603.) a katolikusok a reformátusokat — 1612-ben megfordítva, a reformátusok szorítják ki a katolikusokat a felső templomból és használják 1630-ig.

d) Az 1610-iki besztercei országgyűlés végzése következtében Udvarhelyről amovealt pápás papok kiszoríttatnak, 1624-ig nem volt szabad bejárni Udvarhelyre se pápás papnak, se barátnak semmi szertartás végzésére.

e) 1624-ben engedélyeztetik, hogy bejárhatnak csak keresztelni s temetni.

f) 1630-ban legfelsőbb végzés, egyezkedés és lélekszám alapján az ősz templom a katolikusoknak ítéltetik, de addig bé- és elzárva marad, a míg a reformátusoknak a piac közepén a kiszabott helyen az új templom s egyszersmind alkalmas és megegyező tágas helyen a parochialis ház és iskola is felépíttetnek.

g) 1630-tól 1633-ig van bé- és elzárva a felső templom, ez alatt hihetőleg a várban a kijelölt palotában tartják istentiszteleteiket a reformátusok; itten a várban volt egy másik palota kijelölve a katolikusok számára is, de úgy látszik, hogy ők ezt nem vették igénybe, hanem Bethelenfalvára jártak mindig.

h) 1633-ban felépül a közös költségen határozott templom a piac közepén, de nem éppen a Sz. Anna kápolna helyére, hanem melléje.

i) 1663-ban leghihetőbben nagy mérvű reparatiót tesznek rajta, mert hogy akkor megint más templomot építettek volna, arra semmi adat vagy jegyzet nincs. Valamint 1751 körül megint újítást tesznek a templom, tornyon s kőkerítésen.

És ez a templom volt a reformátusok temploma

1780-ig, tehát másfél száz esztendeig, a mikor a mostani monumentalis, szép kőtemplomot építeni kezdik.

k) Ez a templom kőtalapzatra volt építve, tehát fából épült; ezt az 1777-ki második kérvény mutatja, melyet akkor az udvarhoz küldöttek fel a mostani templom építhetése iránt, s a mely a 3-ik korszakban jön elé.

20. §.

A módszer b) alatti iránypontja többi kérdéseire felelni csak ennyit lehet:

A mint láttuk a 12. §-ban az 1630 mart. 9-iki fejedelmi rendelet a harang használatát közössé teszi; de azt is mutatja az 1630 május 26-ki compositio, hogy a reformatusok a harangból való jussokat oda engedik a catholicusoknak, tehát én azt hiszem, hogy már ekkor harangról gondoskodtak a reformátusok; a harangozás módja felett pedig az 1633-ki compositio 5. conditioja rendelkezik, t. i. hogy ünnepnapokon a reformátusok legyenek elsők a harangozásban, ünnepnapon kívül a catholicusok, a mikor akarnak olyankor harangozzanak; halotti alkalommal a melyik fél elsőben kezd a harangozáshoz a másik *addig rá ne kezdje, mig el nem végződik*.

Ez a kifejezés: addig rá ne kezdje, mig el nem végződik: más külön harangot feltételez. De ezen harangok most nincsenek meg, hisz meglévő harangjaink 1781 után öntetnek (l. 3-ik korszak); egyetlen egy kis harangunk van ezen korszakból ez is régebben a toronyóra fertályt ütő csengettyűje gyanánt használtatott; ezen kis harangon vagy csengettyűn a felírás ez: S. R. J. Comes Teleki De Szék Adamus consiliarius et General Major 1769.

Harangról lévén szó, itten megemlíti, hogy 1827-ki registрумunk fasciculus 4. sz. 2. alatt írja: *a parochialis háznál való kicsiny csengettyűről való levél*, tehát ilyen kis csengettyű is volt. (Erről lásd hátrább a 37. §-t.)

21. §.

A módszer c) alatti iránypontja szerint itten vizsgáljuk a papok s kántorok neveit, fizetésüket, díjleveleiket stb.

Szokolyai A. István 1714-ben készített s köttet be egy jegyzőkönyvet, melynek címlapján ez áll:

Liber ecclesiae reformatae oppidi Udvarhelyiensis, continens:

1. Nomina ministrorum a prima reformatione usque ad nostra tempora. pag. 1.
2. Nomina Assessorum reform. consistorii Udvarhelyiensis. pag. 5.
3. Bona mobilia et immobilia ecclesiae pag. 19 et sequ.
4. Instrumenta ad sacramenta pertinentia. pag. 19.
5. Literalia instrumenta ecclesiae pag. 29 et sequ.
6. Acta et conclusiones consistorii pag. 43 et sequ.
7. Formulam juramenti curatoris, assessorum, notarii, et aedilium ecclesiae pag. 9, 13, 17.

Quem fieri et exornari curavit ex intimatione et impositione Reverendi ac clarissimi domini Stephani A. Szokolyai ministri ecclesiae et Senioris ejusdem tractus Udvarhelyiensis Stephanus Katona pag. 7, curator reformatae ecclesiae 1714.

22. §.

Ezen 1714-ben készült jegyzőkönyv 1., 2., 4. és

68. lapjain vannak bevezetve az udvarhelyi rendes papok nevei egész a jelen időig, azon lapokat tehát leírjuk hű másolatban:

Nomina v. d. ministrorum in ecclesia reformata Udvarhelyiensi a prima reformatione* usque ad praesentem annum 1715. diem vero 1 maji.

1. Johannes Galgoci Antistes Udvarhelyiensis.
2. Georgius Csulai qui postmodum Episcopus creatus, anno 1626.
3. Gaspar Veresmarti, hic etiam Episcopus creatus.
4. Johannes Csernatfalusi, minister ecclesiae et senior tractus.
5. Johannes K. Gelei, minister ecclesiae et senior tractus.
6. Colommanus Igaz, claudiopolitanus, minister ecclesiae et senior tractus.
7. David Sz. Györgyi, minister ecclesiae et senior tractus.
8. Stephanus Eszéki, minister ecclesiae et senior tractus.
9. Stephanus Veszpremi, minister ecclesiae deinde episcopus.
10. Johannes Rozgoni, minister ecclesiae Udvarhelyiensis.
11. Gasparus Miskolci, minister ecclesiae et senior tractus.
12. Michael Nánási, minister ecclesiae et senior tractus.
13. Stephanus Szőnyi, minister ecclesiae Udvarhelyiensis.

* Itt ezen kifejezést: „a prima reformatione“ még csak Udvarhelyre se lehet viszonyítani, mert az ezen jegyzőkönyvben 1-ső szám alá írt pap 1623 előtt paposkodik, az előtt még egy papnak nevét tudjuk 1612-ről, de még ez előtt is m. e. 70–80 esztendő alatt voltak papok s kántorok, lenniök kellett.

14. Stephanus A. Szokolyai, minister ecclesiae et senior tractus, ab anno 1706 usque ad a. 1716. Ez M.-Vásárhelyre ment a. 1716. m. aug.

15. Samuel Jenei, minister ecclesiae et senior tractus, usque ad an. 1719, ez feleségestől a pestisben halt meg.

16. Petrus (Tzompo) k.-vásárhelyi ecclesiae Udvarhelyiensis minister.

18. Petrus k.-vásárhelyi minister ecclesiae et senior tractus ab anno 1742. die 16. martii usque ad 11. apr. a. 1746.

19. Nicolaus Andrasi Tsejdi ab anno 1746. die 13. mensis novembris usque ad annum 1772. diem 10. maji. notarius tractus, itt halt meg.

20. Samuel Ar dai ab anno 1772. die 27. 7-bris minister ecclesiae usque ad annum 1784. diemque 24. april. hinc in ecclesiam Agyagfalviensem dislocatus, notarius creatus et mortuus 1796. die 2-da 7-bris.

21. Samuel Kassai N.-Enyedino in anno 1784 vocatus in sacro ministerio functus ad annum 1812. primum notarius demum senior tractus reform. Udvarhelyiensis, defunctus 15-a 8-bris. 1812.

22. Paulus Bodor de Zalany, primum capellanus ab anno 1801 ad annum 1803. hinc in ecclesiam reform. Hidvegiensem promotus, deinde in anno 1819. 24. apr. redux in ecclesiam Sz.Udvarhelyensem. Hic in venerabili tractu functus est munere officii directoris, notarii et archidiaconi, mortuus anno 1847 5. martii.

23. Én nagy-küküllőfalvi Lukácsffi Lajos a székely-udvarhelyi főiskolában tanulását végezve, és onnan ugyan a sz.-udvarhelyi reformált egyházba segéd-papnak meghívattatván az 1834-ik év május havában —

miután az irtt egyházban néhai boldog emlékezetű esperes T. Bodor Pál ur mellett két évekig segéd-papi hivatalom folytattam volna a kézdi egyházkerületben levő martonfalvi egyházba vitettem, hol három évekig szolgálva 1839-ben április 24-én az orbai egyházkerületben a zabolai ref. egyházba megválasztattam, s miután itt is 9 évekig szolgáltam volna, a Tiszteletes Bodor Pál úr halálával megüresedett ezen sz.-udvarhelyi egyház első vagy nagy papi állomására a nevezett egyháznak 1848 április 8-án tartott ülésében 125 szótokkal megválasztattam s miután meg is hívtam május 14-én hivatalomat elkezdtem Gal. 5. 1. tartott beköszöntő beszédemmel.

A kinek a n.-baconi ref. egyházba történt meghívása és elmenetele után, az addig u. n. nagy és kis papság helyett 1854 nov. 26-án tartott közönséges meggyűlés két egyenlő jogu és fizetésű papi állomást hozott létre, 500 pengő frt. fizetést határozván mind két papnak. Miután azon állomásra, melyhez a piacszeri papilak, a canonica portio és cameraticum beneficium csatolvák, 1855 január 15-én megválasztattam én

24. Háromszéki al-dobolyi születésű Baconi Ádám, ki a sz.-udvarhelyi ref. tanodában tanpályámat végezvén, 1848-ban jul. 2-án sepsi-sz.-királyi segéd-pappá, 1849 január 21-én sepsi-kis-borosnyói pappá lettem. A hol a sz.-udvarhelyi egyházmegyébe történt meghívásomat elfogadván, 1855 máj. 6-án (Máté 16: 19. vévén beszédem vezérigéjeül) e kérdésekről: bir-e a protestans pap a mennyország kulcsaival? ha igen, melyek azon kulcsok nála? s a mennynek ezekkel hivei előtti felnyíthatása csupán tőle függ-e? ha nem: tehát kiknek s minő befolyásuk van arrá nézve? — tartott székfoglaló beszédemmel szent hivatalomat elkezdtem.

25. Azon papi állomásra pedig, melyhez a bethlen utcai papilak és a másik 500 p. frt csatolvák, megválasztattam én, háromszéki ikafalvi születésű, de uzoni Zayzon Ferenc, ki is a sz.-udvarhelyi tanodában lett iskolai pályám végeztével 1845-ben megválasztattam s el is mentem Kovásznára rectornak és segéd-papnak; onnan 1849 májusban K.-Vásárhelyre rectornak és segéd-papnak, a hol 1854 Sz. György napig a rendes pap letartóztatása miatt — magam is egy esztendeig fogságban lévén a forradalom leverettetésétől kezdve, mikor a muszkák Tömösnél betörték — vittem a rendes papi szolgálatot, mint helyettes pap. Innen 1854 október havában jöttem Sz.-Kereszturra rendes papnak, s innen 1855 május havában Székely-Udvarhelyre, a hol május 20-án el is kezdtem rendes papi hivatalomat, székfoglaló beszédem vezérigéjeül felvévén Rom. 8: 1—9. s különösen a 9-ik versből kiindulva néhány főbb pontok alatt értekezve a *Jézusi szellem* megismeretéséről.

26. Miután túlirt Baconi Ádám az 1867-ben N.-Baconban tartott közzsínat által a püspök és felsőbb testületek iránti makacs engedetlenség s azokkal való dacolás okán papságából ítéletesen kitétetett, helyébe 1869 sept. 20-án választattam meg én sz.-udvarhelyi születésű Sylvester Domokos első papi czimmel, de paptársammal egyenlő jogokkal és fizetéssel. Tanulmányaimat a sz.-udvarhelyi főiskolában kezdtem 1851-ben s 1865-ig folytatva N.-Enyedre mentem a theologiai tanszakra. Ezt ott 1867-ben elvégezve az 1867/8-ik isk. év első felét a jénai-, másodikat a heidelbergi egyetemen töltöttem, honnan haza jövén pappá választásomig a helybeli főiskolánál voltam ideiglenes segéd-tanár. Beköszöntöttem 1869 okt. 17-én Mát. 6: 10. alapján beszélvén arról:

mit kell mind a papnak mind a híveknek tenniök, hogy eljöjjön hozzájuk Istennek országa. Innen Vizaknára vittem 1872-ben.

27. Tolvaly Zsigmond születtem 1838 nov. 19-én Mező-Csáváson. Az 1847/8-ik tanéven kezdve tanultam a m.-vásárhelyi ev. ref. főtanodában 1858 sept. 1-éig (kivéve a forradalmi két évet) 1858 sept. 1-től kezdve tanultam mint theologus a kolozsvári ref. főtanodában. 1861 októberen kezdve egy évig Jénában, 1862 októberen kezdve félévig Zürichben és félévig Berlinben. 1863 sept. 1-én kezdettem tanítani a sz.-udvarhelyi ev. ref. főtanodában mint segéd-tanár. Három évre lévén megválasztva a Kis József-féle rendelet értelmében, három év múlva ismét megválasztattam három évre, ezek eltelése után pedig Jenei Viktor és Paal Ferencz, rendes tanárok rossz indulata folytán segédtanári állomásból kiválasztatván, egy évig állomás nélkül voltam. Egy év múlva ismét rám szorulván a főtanoda, másodszor megválasztott a tanári kar segédtanárának. Egy év múlva megválasztott Szakács Mózes rendes tanárnak, és ő elvállalván tanóráim nagyobb részét az ő kötelezett tanóráin kívül, a Jenei Viktor működése folytán segéd-tanári állásom, mint fölösleges megszüntetett és én másodszor maradtam állomás nélkül. Ekkor meggyőződven arról, hogy rendezetlen iskolai viszonyainknál fogva egyetlen rossz indulatu tanár képes egy segéd-tanárt a legnagyobb méltatlanságokon keresztül vinni és véglegesen megbuktatni, a nélkül, hogy az ellen valahol orvoslást vagy elégtételt lehetne találni, lemondtam a tanárrá levés reményéről és óhajáról, léptem a papi pályára. 1872 okt. 28-án megválasztattam,

és azon év december 1-én beköszöntöttem a helybeli ref. egyházközségbe, mint pap, a hol szolgáltam....*

23. §.

Észrevételek a papok ezen névsoráról.

a) A legelől irt *Galgóczi* János előtt még egy papnak nevét feltudtuk fedezni *Bethlen* Gábornak 1613 febr. 11-én kelt edictumából (lásd okmánytár I. sz.) — „... mivel hogy azért akkor is udvarhelyi pópás prédikátor helyett az orthodoxa religion való kívánságokra *Baconi* András succedálván: immáron ő is Udvarhelyről másua (máshová) menván...” stb.

Ez a *Baconi* András tehát 1613 febr. 11 előtt udvarhelyi pap, és pedig *succedal*, valakinek helyébe következik, de kinek helyébe, azt már nem tudjuk, az ő praedecessorának paposkodását vehetjük 1600 körüli időre, itt is egy ok, hogy 1600-at korszaki évnek vetjük.

b) *Csulai* György után az 1626 évszám oda van téve, de annyiban hibásan, hogy „ő 1623-ban szenteltetett papságra Udvarhelyre, azon esztendőben esperességre is állittatott azon társaságban, 1650-ben a fejevári közönséges synoduson lett püspök.” (*Bod* Péter: *Smirnai Polikarpus* 15. r.), tehát utánna az irt évszám jelentéstelen.

c) Az udvarhelyi papok közül három lett püspök t. i. *Csulai* György, *Veresmarti* Gáspár s *Veszprémi* István; életrajzaik megvannak *Bod* Péter *Smirnai* sz. *Polikarpus*ában.

d) *Szokolyai* A. Istvánig ő maga vezette be a név-

* Meghalt 1890 márc. 19.

sort, utánna úgy látszik mindenik pap maga vezette be saját nevét, a 23 sz. alatt *Lukácsffi* Lajosig latinúl, rajta kezdve magyarúl.

e) Az 1—27 sz. alatt beírott papok közül 16 volt egyszersmind esperes is, 2 egyszersmind notarius is, a többi rendes pap.

f) A papok névsora le van hozva egész a jelen időig, tehát a következő korszakbeliek is.

24. §.

A papi s kántori lak ügye.

Fennebb láttuk (7 §.), hogy kezdettől fogva egy jó darab ideig a református pap és kántor vagy schola mester az ős parochiában kellett hogy lakjanak, valamint azt is, hogy 1633-ban veszik ki minden közöket mind a parochiával, az az prédikátor és scholamester házával egyetemben (16. §.), tehát a közösség e tekintetben ezennel megszűnt.

Hanem ezen idő pont előtt is találtattak áldozatkész református hivek, a kik gondoskodtak papi s kántori lakról. Ugyanis

Özvegy *Békési* Jánosné *Szőcs* Zsófia 1626 jul 27-iki testamentumában végleg elhagyja a piacszéri paplakat *Csulai* György papságában visszavonhatatlanul, örökidőkre paplaknak, azon lakteleknek szomszédjai voltak egyfelől *Semien* (Simény) Ferenc, másfelől *Konta* Péter. Ezen laktelken egy fedél alatt két ház (tán két lakrész) lévén, egyiket még életében átadta a papnak (*Csulai* Györgynek) s a kertből egy tábla földet, a másikban saját maga lakozott, hihetőleg elhalálozásáig a pap gondviselése alatt, minthogy a végleg

mányban ki van kötve, hogy a pap neki viselje gondját a míg él.

Ezen végleg elhagyományt megerősíti *Bethlen* Gábor fejedelem 1626 aug. 22-ről kelt diplomájával; s csakugyan ide vonatkozó statutoriája is *Bethlen* Gábor fejedelemnek, melylyel introducálja *Csulai* Györgyöt akkori reform. papot s illetőleg a ref. ekkleziát a *Szőcs* Zsófia által végleg elhagyományozott laktelekbe s minden hozzá tartozó ingatlan birtokba, ugyanazon időről kel.

Mind a két fejedelmi okmány, valamint özv. *Békési* Jánosné *Szőcs* Zsófia végleg elhagyomány levele meg van eredetileg ekkleziánk levéltárában az 1827-ki registrum szerint, fasc. I. nr. 1. 2. 17.

25. §.

Ez az u. n. piacszéri paplak nem éppen azon minőségű s mekkorású most, mint a végleg elhagyomány levélben volt, *egyszer* azért, mert 1827-iki registrumunk szerint (fasc. 7. nr. 1.) említ egy kötlevelet a parochialis házhoz a várostól vett kis helyről, igaz, hogy a kötlevél nincs meg, de a tény áll, hogy valami kis helyet vettek hozzá a várostól.

Másodszor azért, mert a ref. collegium épületének építésekor a collegiumnak adott az ekkleziá az egész laktelekből „egy darabocská földet, melynek hosszúsága tart az utcáról bemenve a parochialis funduson az auditoriumnak első szegletéig, szélessége pedig az út felől két öl, innen hátra felé menvén mindenütt keskenyedik az adott föld anyira, hogy a hátulso részén szélessége csak négy lábnyi, hogy ennek szélére tétessék az épület, a csepegés pedig ezen kívül essék“, az 1771 máj. 3-án kelt egyezmény szerint.

Hogy micsoda feltételek alatt adta az ekkleziá

ezen helyet a collégiumnak, az figyelmet érdemel, a kötvény látható az okmánytárban. (VIII. sz.)

Harmadszor azért, mert abból annak végénél is bizonyos darabocská helyet adott az ekklezsia a collégiumnak külső udvara tágasítására, az 1784-ik év ápr. 19-iki egyezet szerint. Ezen egyezmény levél is látható az okmánytárban. (IX. sz.)

Jegyzet. Ezen most említett utolsó egyezmény a 3-ik korszakba tartoznék, de az összefüggésnél fogva innen nem lehetett elodázni.

26. §.

A mi a kántori vagy schola-mesteri lakházat illeti: nincs több okmányunk e tekintetben, hanem 1827-iki registrumunk szerint fasc. 1. 3.-ik. sz. alatt említi a *kántori jószágáról való testamentum-levelet* 1663-ból. Ezen testamentum nincs meg; végahagyományozta pedig *Deák* Istvánné asszony, a mint ezt *Szemerjai* János kántortól hallottam, a ki 50 esztendeig volt itten kántor a mostani előtt*; tőle hallottam azt is, hogy *Deák* Istvánné asszony ezen testamentuma csizmaszár *formának* kiszabott papirosra volt írva; mind ebből pedig azon végtanulság jön ki, hogy a kántori lakhelyet is *nőtől*, s végahagyomány útján kapta a ref. ekklezsia.

27. §.

Hogy valami harangozói ház felett is folytak viszálykodások, perlekedések, ennek nyomát mutatja az 1827-ki registrum, fasc. 3. 21. sz. alatt ez áll: a *harangozó ház iránt való admonitio*, valamint fasc. 6. 3. sz. a. a *harangozó házról való admonitio*, s hogy kapott is az ekklezsia valahol valami harangozói lakot, azt mutatja

* T. i. az 1882-ben működő kántor előtt.

a fasc. 4. 14. sz. alatti bejegyzés: *Ugron Tamás ur collatioja a harangozó házról.*

Hogy ez a collatio életbe lépett-e, arról semmit nem tudunk, valamint harangozói lakhely hol létezéséről se semmit ezen korszakban, de az természetes, hogy a harangozónak lakhelyének kellett lenni.

28. §.

Papi, kántori fizetések, illetőleg díjlevelek.

Kezdetben mindenesetre a református papok a hivatoktól adott bérből élhettek csak is. Hogy ez az u. n. papbér dolga milyen furcsa lábon állhatott hosszas időn keresztül, nyomát láthatni a 7 §-ben. A parochialis földek felett 1633-ban osztzkodnak meg, ettől fogva hihetőleg a ref. ekklezsiának jutott földek jövedelmét is ők vették, de azon földek mennyiségéről, hollétéről nincs tudomásunk.

Hogy később lassankint egyes hivek szántó földeket is adományoztak, azt hátrább megmutatjuk; hogy az akkori közönséges szokás szerint egyszer valamikor megkezdették vagy tán örökölték az ős és tavasz terménybeli bérfizetést azok részéről, a kik szántottak, vetettek, a más mesteremberek részéről pedig kész pénz fizettetett, s adták a fa bért is, azt alább a 32. §-ben látható conventio mutatja, — s hogy a nemzeti fejedelmektől dotáltattak, sőt díjlevelet is kapnak, arra nézve már okmányaink vannak.

A legrégibb donationalis levél *Rákóci* Zsigmondtól adottnak látszik, azután *Rákóci* Györgytől, s végre *Apafi* Mihálytól.

1827-ki registrumunk 4-ik lapján a 23. szám után ezen bejegyzés áll: „NB. Két donationalis levelek *Rákóci*

György és Rákóci Sigmond fejedelmektől a papi és kántori fizetésekről a mlts. Főconsistoriumnál vannak.“

Rákóci Sigmond pedig az 1606-ban elhalt Bocskai István helyébe következik a fejedelemségre, de ő betegeskedése miatt csak hamar lemondott. Tehát innen mi azon történelmi tényt következtetjük, hogy az 1606-iki bécsi békekötés után itt is a reformátusok lábra állani vagy is szervezkedni kívántak, a papi s kántori fizetést rendezték s Rákóci Zsigmondtól nyertek is papi s kántori conventionalis vagy ha úgy nevezzük, donationalis levelet, s azt is hajlandók vagyunk hinni, hogy azok felküldetvén felsőbb hatósághoz, többé nem kerültek vissza ide Udvarhelyre.

Valamint ugyan e tárgyra nézve 1714-iki registrumunk 29-ik lapján a 38 sorszám alatt ezen bejegyzés áll: „productio kívántatván in a. 1713 az erdélyi reformata ekklézsiáknak donatiojáról, collatioiról és conventioiról az jövedelmek iránt, melyre nézve minden felől Medgyesre comportaltattak a supremum consistoriumnak parancsolatjából, és azok között a mi reformata ekklézsiánk prédikátorának jövedelméről való collatiok és conventiok oda reportaltattak Tekintetes és Nemzetes Alvinci Sámuel uram kezéhez és onnat az Mlgs gróf Bethlen László ő nga Bécsbe revisiora felvivén, kiket is most e jelenvaló 1725-ik esztendőben Mlgs ur Szentkereszti ur meghozván Bécsből, most Tekintetes és Nemzetes Alvinci Gábor ur ő kelme keze alatt a conservatoriumban vadnak Szebenben a több reformata ekklézsiáknak hasznos leveleivel együtt.”

Ezek hogy hol lehetnek most, vissza kerültek-e ide Udvarhelyre, arra nézve nincs semmi adatunk, — levéltárunkban nincsenek meg.

29. §.

A papi fizetést külön illetőleg legelső okmányunk 1669-ből való, *Apafi* fejedelemtől, a mely eredetileg kezünk közt van, ez az egy fejedelmi collationalis vagy donationalis levél megmaradt és hű másolatban így szól:

„Conventio Reverendi ac Clarissimi viri Davidis Szentgyörgyi Pastoris Ecclesiae Udvarhelyensis cujus incipit 23 aprilis 1669 annus.”

Késpénz fizetése leszen per annum flor. 150 melyet sófalvi kamara Ispánunk angariatim adjon ki.

Buzája cub. saxon. nr. 50., melyet Darócról vagy Kacáról tartozzanak vice dézmásink annuatim kiadni.

Borára rendeltünk flor. nr. ötven = 50, melyet hasonló képpen minden requisitionk nélkül sófalvi kamara Ispánunk tartozzék annuatim kiszolgáltatni.

Zabot cub. saxon. huszonötöt, cub. nr. 25, melyet is azon kakai és daróci vice dézmásunk azon passusból a búzával együtt tartozzék kiadni.

Datum in civitate Medgyes, die octava mensis nbris 1669.

Apafi m. k.

30. §.

Szeles János e tárgyra is kiterjeszti irótollát, de nagyon hibásan, ő így ír:

„Tradicio szerint a mostani pápista havasolja is Bethlen Gábor idejében egészen a reformata valláson volt, de papjaik pápista papok szokása ellen való móddal folytatván hivataljokat s viselvén magokat, a népet úgy megboszántották, hogy egybe tanácskozáván kirakták a megyék házaiból, stb. .... Így a többi közt espe-restséget viselő Szentgyörgyi Dávid nevű pap Zetelaká-

ról kirekesztetvén, ide Udvarhelyre vette magát, de itten az akkori hallgatóinak kevés volta mián a papnak járni szokott bérből házáat becsületesen nem tarthatván folya-modott a fejedelemhez (melyikhez?) ez iránt való segítségért, s a fejedelem ekkor rendeli a 300 forint kameratikumot.“

Ez a legtévesebb állításai közül való *Szeles János*-nak, mert látók a megelőző §-ban, hogy *Apafi* fejedelem mit rendelt neki. Különben *Szeles János* adat és időszám nélkül beszél, a mi nagy hiány nála; nem kutatott, csak irt.

31. §.

A kántori fizetésről külön. Hogy a helybeli ev. ref. collegium magva, a melyből mostani nagyságára kinőtt, az 1670 előtti u. n. trivialis iskola volt, azt megmutatta *Kis Ferenc*, ezen collegium történetében, valamint az is látható az ő művéből, hogy ezen trivialis iskolának tanítója (ludi magister) volt egyszersmind a kántor is az ekklezsiában. Fizetését kapta a sóaknától bizonyos pénzösszegben, s a hivektől valami bért. Ez azon kettős salarium, mely említve van *Apafi* fejedelem 1671 febr. 20-ki válaszában.

Kis Ferenc „Az ev. ref. koll. tört.“ c. művében (7. §.) hivatkozva ezen fejedelmi válaszra, azt mondja: „a salarium mennyisége sem tudható, nem lehetett több, mint 25 frt.“

Én pedig azt mondom, hogy többnek kellett lenni, mert csakugyan saját maga *Kis Ferenc*, említett művében hátrább azt írja a X. Canon megértéseül, hogy *Bethlen M.* gondnok *salariumból*, mely eddig az egy

személyben levő kántor és ludi magister fizetése volt és más iskolai jövedelmekből 25 frtot s 8 köből buzát rendelt adatni.

És én is azt mondom, hogy ennek megértésére szükséges tudni: az iskolának gymnasiumi rangra emelése után, a ludi magister helyett rectora lesz az iskolának, igaz hogy a trivialis iskolát gymnasiumi rangra emelő X. Canon így szól: a rector az ekklezsiában maga helyett énekvezetőt (praecentor) köteles tartani, a ki egyéb iránt az iskola minden gondjától és terhétől ment; az ekklezsia pedig ezzel szembe kérvényez *Apafi* fejedelemnél, s ő válaszolja, hogy az ekklezsiának azon ususa ennekutánna is observaltassék, s azt bontogatni ne merészeljék, miszerint a városi schola mestert esztendőnkint marasztották, avagy ha kiment, mást fogadtak boldog emlékezetű praedecessorainktól az só-aknáról rendeltetett salariumra és magoktól járó fizetésekre stb.

Tehát a rectorság és kántorság elválasztatván egymástól, hogy az egész addigi salariumot átengedte volna az iskola a kántornak, azt bajos meghinni, hanem a mint *Kis Ferenc* írja: *a salariumból és más iskolai jövedelmekből 25 frtot és 8 köből buzát*, annyival inkább, hogy a kántor az iskola iránti minden kötelezettségtől is felmentetett ezen alkalommal.

Később 1733-ban jan. 26-án ezen kántori fizetésre nézve új kiegyezkedés jön létre az ekklezsia s iskola közt, ettől kezdve a 25 frt. és 8 köből buza a kántor részére a kamarától jár; ebből lett azon 30 frt. (de hogyan s mikor?), mely most is „cameraticum beneficium“ címen jár a kántor részére. (*Kis Ferenc* „Az ev. ref. collegium történelme“, 15. §. szerint.)

32. §.

A papi, kántori s harangozói fizetésekről első tiszta kimutatásunk az 1714-ki jegyzőkönyvünk 25-ik lapján áll, így:

Salarium Pastoris et Cantoris.

A praedicatornak: 1. Minden városi ember a ki szántat, vettet, két kalongya buzát és két kalongya zabot tartozik adni, a ki pedig nem szántat, vettet, hanem más kézi mesterségével keresi kenyerét Dr. 40 tartozik.

2. Fát minden ember egy-egy szekérrel.

3. Kereszteléstől akár 24 pénzt akár egy tyúkot.

4. Copulatioért frt. 1.

5. Halotti praedicatioért frt. 1.

Ezenkívül a boldog emlékezetű kegyes fejedelmek collatiójából a sófalvi kamarától frt. 200.

A kőhalmi felső processusból ugyan ezen fejedelmi collatióból trit. cub. 50 és zab cub. 25 jár.

A kántornak: 1. Minden ember a ki szánt, vet, egy kalongya buzát és zabot fizet. A mesteremberek pedig kik nem szántnak, vetnek denar 20. — 30. 60. (ez a 30. 60. későbbi írás).

2. A fejedelmi collatióból pedig a sófalvi sókamrából frt. 25, Kőhalomszékből pedig buza cubu 20 a dézmából.

Harangozónak: 1. Minden ember 15 pénzt.

2. Egy kordován csizmát (az ekklézsia).

3. Egy-egy kenyeret (ez ki van huzva).

4. Halotti harangozástól 1 sustágot.

Igy az ekklézsia is azon harangozástól 1 sustákkal tartozik.

Későbbi után irat:

Praepostere esett a kenyérnek kivonása, azért tar-

tozik az egy-egy kenyeret minden béradó ember megadni a harangozónak a Sz. Generalis visitatio végzéséből.

26. lapon:

Conclusom S. Gralis Visitationis A. 1756.

A tűzi fabeli fizetésnek kiszolgáltatásába az eddig gyakoroltatott módnak bizonyos okokra nézve kelletvén megváltoztatni, mostan a T. atyafi és az ekklézsia meggyeztek abba, hogy ezután minden gazdaember esztendőnkint adjon egy-egy szekér fát, melyekből a kántornak menjen 15 = tizenöt szekerekkel, úgy mindazonáltal, hogy azok nem a jovaiból, hanem elegendőleg szakasztassanak ki és ezen determinatiót a Sz. Gralis visitatio pro perpetuo in futurum valitura confirmalta. extrad. e s. visitat. grali habita in Eccla Udvarhelyensi die 14. julii. a. 1756.

per Sigismundum P. Szatmári

s. Syn. Gen. Jurat. Notar. m. s.

Anno 1790 die 6-ta apr. Ekklézsiánk T. kántorának Tsomori János ő kegyelmének vocatioja adatván a mátfalvi papságra midőn a megirt napon Ekklézsiánk egészen egybe gyűlvén más kántorról tanácskoznék, s látná, hogy az eddig való kántori bér oly kevés, hogy azzal a kántori hivatalra alkalmas személyt nem találna, tehát megegyezett akarathból meghatározzák, hogy ennekutánna minden gazdaember a kántornak fizessen Dr. 60 = hatvan pénzeket, és hogy ezen determinatio pro perpetuo in futurum törvény gyanánt az Ekklézsiában megmaradjon, Ekklézsiánknak ezen Protocullumában én általam beirattatni parancsolá. Extra dat. e sessione in Domo Parochiali anno dieque ut supra habita.

per Samuelem Kassai mpr.

Parochum Ecclae. et Consist. Praesidem.

33. §.

Egy néhány észrevétel ezen díjlevelekre:

a) A pap fizetése — az én számításom szerint — meglehetősen szép volt, mert az megközelítette a mostani két papnak összes fizetését, tehát egyfelől ezért is, másfelől azért, hogy a fejedelmek nagy figyelemmel voltak az udvarhelyi papság iránt, az fényes és híres állomás volt, úgy hogy p. o. *Csulai* Györgynek anyja a *Barcsai* Ákos fejedelem testvérhuga volt *Bod* Péter szerint, ám-bár én ezt oda módosítom, hogy *Barcsai* leány lehetett, de nem éppen a fejedelem testvérhuga, mert *Barcsai* Ákos 1659—1660-ban fejedelem — *Csulai* 1623-ban szenteltetik fel, tehát képtelenség, hogy a *Barcsai* fejedelem testvérhuga *Csulainak* édes anyja volt volna.

b) A búza és zab szalmás terménybeli béradás, valamint a szekér failleték hogy mikor szűnt meg, eddig nincs tudtunkkal, de elég az a tanulság, hogy nem csak nem emelték azon régi időtől fogva a fizetést a hivek sőt redukálták, mert a mostani 2 frt. 32 kr. bérösszeg meg se közelíti a 3 kalongya búza, 3 kalongya zab s egy szekérfa értékét.

c) A kántori fizetés már csekély.

d) Itten megint nem tudunk eligazodni azon dolgon, hogy a 31. §. szerint 25 frt. s 8 köből búza 1671-ben a kántornak az iskolától engedett egyik salariuma s ezen későbbi díjlevél szerint 25 frt. s 20 köből búza, tehát hogyan s mikor emelkedik fel a 8 köből búza 20 köbölre, s megint hogy mindezen búza mikor s miért vész el, s a pénz mikor és hogyan lesz 30 o. é. frt?

e) A harangozói fizetés még csekélyebb, de az akkor még se volt teljesen megvetendő.

34. §.

Helyén valónak látjuk itt szólani a bérszedés módjáról, s annak közegeiről, s a közegeknek e tekintetben jogosított állapotjukról.

Már kezdettől fogva a hivektől adott bér volt a papok s kántorok fizetésének fő alkotó része, ennek beszédését mindenütt bizonyos közegek teljesítették, a kiket egyszer valamikor megyebíró s egyházi néven kezdettek nevezni.

A nemzeti fejedelmek alatt már látjuk hogy rendes nevezet a megyebíró s egyházi név. A megyebírák s egyháziak szedték fel a bért, s intézték el az ekklesia szükséges dolgait, különösen építkezéseknél, perlekedéseknél, pénzfelhajtásoknál s urvacsorálásnál, mint közegek.

Éppen ezen tekintetekből őket valami jog és kiváltság is megillette, hatalmat is adott nekik mind az egyházi, mind a polgári felsőség a hanyagokkal, illetőleg fizetni nem akarókkal s engedetlenekkel szembe, valamint fáradozásaikért valami remuneratorról gondoskodtak.

Nálunk e tekintetben a legelső okmány 1629 febr. 11-ről kel, *Bethlen* Gábor fejedelem ezen kiadványban „Szentegyház bírákat praeficial, névszerint *Izdenci* Boldizsár Deákot, s udvarhelyi *Lőrinc* Deákot, a kiktől a hiveknek az ekklezsia minden dolgaiban legyen dependentiájok“ (függésők) s egyszersmind hatalmat ad nekik, hogy az ellenkezni szeretőken 12 frt. büntetést fölvehessenek.

1637 febr. 11-ről a Nemesi Rend ad szabadalmat, 1637 aug. 25-ről *Rákóci* György fejedelem ad hatalmat, hogy a melyik hallgató harmad járásban a bért meg

nem adja, vagy az ekklezsia szükségére való bármi dologban engedetlenséget mutatna, azt azonnal megzálogolhassák, harmad nap alatt a zálogot megbecsüljék s. t. b.

1700 máj. 15-ről a generalis sz. zsinat s visitatio ad ki egy rendszabályzatot (l. okmánytár X. sz.), mely a megyebirák s egyházfiak teendőit is megszabja.

Maga az ekklezsia pedig önkormányzati jogánál s kötelességénél fogva föl szokta ruházni a kellő hatalommal megyebiráit s egyházfiat a bérszedés és egyéb ekklezsiai ügyek elintézése körül.

E tekintetben szóval minden időben sűrűn törtétek mind felsőbb hatósági, mind kebli intézkedések a megyebirák s egyházfiak jogköre s teendői felett.

De éppen rájuk nézve az egyháznak tett fáradozásokért — mit különben kedves kötelességnek és gyönyörűséges igának tartottak — holmi jutalmazásról is gondoskodtak, a mi abban állott eleitől kezdve a legközelebbi időig, hogy kivették a megyebirákot s egyházfiakat az adófizetés és közteher hordozás alól.

Registrumunknak ritka lapja, mely egy két ilyen felsőbb rendeletet ne idézne a megyebirák s egyházfiak ilyen immunitására nézve. Különösebben fasciculus 1. sz. 6. 7. 9. 11. 23. fasc. 3. sz. 8. 16. 24. fasc. 4. sz. 16. stb.

Még az idegen kormányok is e tekintetben kedvezménnyel voltak a felekezetek iránt, most jelenben a nemzeti kormány ide még nem terjesztette ki figyelmét, valamint általában a vallás és vallásosság érdekére beható intézkedéseket tenni még nem érkezett a sok bajtól; most az egyházközségeknek saját maguknak kell gondoskodniok megyebiráik s egyházfiaik megjutalmazásáról.

Ezen §. tárgyát elégségesnek látván itten ennyiben szellőztetni, a többi korszakokban nem fogjuk felemlíteni.

35. §.

A módszerünkben megállapított iránypontok szerint itten már a birtok ügyével foglalkozunk.

Belső birtok tekintetében láttuk már, hogy temploma, papi, kántori, s harangozói laka van az ekklezsiának és hogy külső birtokra is szert tehetett a róm. catholica ekklezsiával történt osztozkodásakor (12. §.) Csakhogy ezen osztozkodással nem vagyunk tisztában. Ugyanis: az 1630-ki felsőbbbségi végzés azt rendeli, hogy a templomhoz tartozó rétek, szántóföldek, s egyéb dolgok egyenlően kétfelé osztassanak; az 1633-iki compositio a földeket kétfelé is osztja, de hogyan, hisz az 1633-iki jun. 27-iki commissio, azon napról kelt compositio *első* conditiojában azt mondja, hogy minden közőket mindenik fél kivevé stb., a *második* conditio szerint a régi parochiához tartozó bármi néven nevezhető földeknek fele része a reformátusoknak lett volna átadandó, mégis ugyanazon 1633 jul. 26-ról Gyulafejerváron kelt rendeletében *Rákóci* György fejedelem a templomhoz tartozó minden rétekből, földekből már csak *tertialitast* = $\frac{1}{3}$ részt rendel kiszakíttatni a reformátusok részére; s még hogy ezen egyharmad rész is átadatott-e, nagyon kétséges, mert mi azon földek mennyiségéről, neveiről, hol fekvéséről semmit se tudunk és sehol semmi jele, nyoma az ősi közös földeknek, sehol a ref. parochialis földek nem szomszédosok a r. cath. plebania földeivel, úgy hogy hihetőbb az, miszerint ezen birtokból merőben kijátszották a reformatu-

sokat, s valamint az elsőben rendelt felerészből később egyharmad rész, úgy ezen harmad részből végre semmi lett.

A szántóföldekre s kaszáló helyekre nézve 1827-ki registрумunkban több bejegyzéseket találunk szorványosan, azokat felemlítjük *végig*, nem tekintvén, hogy az 1714-ki leltár által megszakittatik az időre nézve ezen földek vagy kaszálók birtoklási évszáma s azután közöljük hű másolatban az 1714-ben készült jegyzőkönyvünk 21. 22. lapjain levő kimutatását illetőleg leltárát az ekklézsiának a földekről s kaszáló helyekről.

Fasc. 5. sz. 3. *Somodi*, más helyen *Somosdi* Istvánnak volt valami levele a Komlós révén felül *Tasnádi* György földéről. 1655. Ez az 1714-ki leltárban így áll: *Tasnádi* György testamentuma.

Fasc. 2. sz. 1. A pápista pap s templom melletti szénafüről való régi levele az ekklézsiának, 1658 martius 27.

Fasc. 4. sz. 20. *Kotró* Mihálytól valami örökséget megvettek. 1663. apr. 7.

Fasc. 1. sz. 12. *Fogácsi* Ersoktól örökösitett földről való levél. 1668. jun. 10.

Fasc. 4. sz. 12. *István* Jakabné testal az ekklézsiának a Csere-úton túl két szénafű helyet 1671 dec. 21.

Fasc. 4. sz. 21. *Gombkötő* Sámuel is ajándékoz egy földet.

Fasc. 5. sz. 2. *Simény* Jánostól is vett az ekklézsia egy szántó földet, más registрумban így áll: *Sömen* Jánostól irt testamentum levél (melyik igaz?).

Fasc. 7. sz. 20. *Dósa* János és *Kendi* Ferenc között véghez ment contractus, ez más helytt így van: *Dósa* János uristenes indulatjából feleségével együtt

testála az ekklézsiának egy darab szántóföldet a kerek csere mellett.

Fasc. 4. sz. 10. A catholikus atyafiakkal való compositionalis a temetőnél levő földekről 1719 jun. 23.

Fasc. 7. sz. 6. *Gálfi* György uramtól is — a Szászok-táborán — vett az ekklézsia egy szántóföldet. 1741 máj. 24.

Fasc. 1. sz. 8. A Sós-rétben papi szénafű helyről való levél. 1752.

Fasc. 1. sz. 19. A pápista templom mellett való szénafű inquisitoriája.

Fasc. 7. sz. 3. *Fazakas* Sigmond uramtól vett jószágról szóló contractus.

Fasc. 7. sz. 10. *Sipos* László testamentuma a bethlenfalvi határon levő földről. 1771 jan. 10.

Fasc. 10. sz. 1. A Sós-rétben vett földről szóló contractus.

Fasc. 10. sz. 4. *Török* Sigmondnak contractussa a malomutcai jószágról.

Fasc. 10. sz. 8. A malomutcai jószágokról szóló contractus.

Fasc. 10. sz. 29. A malomutcai jószágról *Ajtainé*-val való contractus, 200 mfrt.

Fasc. 10. sz. 30. A malomutcai jószágról *Boros* József és ifj. *Bodroki* Sámuellel való contractus. 204 mfrt.

Fasc. 10. sz. 31. A malomutcai jószágról a *Macs-kási* fiakkal való contractus 466 mfr. 66 Dr.

Fasc. 10. sz. 10. Király-szabadjai 10 nyil contractussa.

Fasc. 7. sz. 21. Főkapitány *Bölcskevy* György ur testal egy kis széna helyet a temető mellett, ez 1801 után történik, a mint tudva van, az akkori u. n. kis pap használatára. (Ez a 4-ik korszakba tartozik.)

Ennek a *Bölcskevy* György adományának a másik oszlo fele részét hasonlólag az ekklézsiának adományozták mostan is élő *Técsi* István, a város kapitányságnál segéd és nővére néhai *Técsi* Rebeka, törv.-széki elnök *Nagy* Lajosnak neje.

36. §.

Ennyi az 1827-ki registrumból tett kútatás eredménye; az 1714-ki jegyzőkönyv 21-ik lapján ez a lel-tári jegyzet áll:

Az ekklézsia szántóföldei és kaszáló rétjei:

1. Szénamező nevű helyben vagyon a papnak egy szénafüve; vici. *Sebestyén* András.
2. Ilyés parlagába egy szénafü az orthodoxus praedicator házához való, vic. *Péter* Márton.
3. Paprakottyá nevű helyben is vagyon egy szénafü, melyet pap szénafüvének mondanak.
4. A pápista schola mellett is vagyon az orthodoxus praedicatornak egy szénafüve, melynek vic. ab una a *Patzek* és *Balog* Ferenc kerti.
5. Morum nevű helyben is vagyon egy szénafü, praedicator házához való.
6. *Sebestyén* András adott az orthodoxus praedicatornak egy szénafüvet, vic. *Bögözi* Szócs Mihály.
7. Más szénafü is vagyon a praedicator számára való a váras között vic. *Keresztes* András.
8. Vagyon egy hold föld, tized fél vékás a *Semenfalvi* határban *Lok láb* nevű helybe, melynek vic. *Barabás* Ferenc kaszáló helye, felyül pedig *Andrási* Ferenc szántófölde, *Borbély* János uram collatioja.
9. A szombatfalvi határban vagyon egy hold föld *Ecclae*. 4 köből férője, mely föld az Agyagas-veremre

megyen véggel. Vic. ab un. *Varga* Márton, *Borbély* Ferenc ur és üdvezült *Szabó* Ferenc uram conferalt az ekklézsiának.

10. A felső határban Nádas-árokban vagyon egy szántóföld, vic. ab una a *Paterek* földe, ab alia (*Szopos* István) *Kovács* András, ezt cserébe adta az ekklézsia midőn az új temető helyet szerzette.

11. Az alsó határba a Kuar-dombján vagyon egy szántóföld 3 véka férője vic. ab una *Bálint* János, ab ali. a Kuar oldala.

12. A kápolna dombján vagyon egy szántóföld, vic. ab una *Csiszár* György és *Balog* János földe, ab alia az árok.

13. A Nagyoldalon vagyon egy hét véka férője föld vic. ab un. *Magyari* János földe, ab alia *Kovács* Mihály földe.

14. A parochialis ház vic. ab u. öreg *Tasnádi* István ur háza, ab alia a ref. schola.

15. A ref. kántor házának vic. ab una *Borbély* György háza, ab alia *Kovács* György fundusa.

16. Malom-utcában van egy széltiben 3 fundus, kettein ház is van vic. ab una *Bikafalvi* Márton háza ab alia a váras eke úttya, végről pedig a fazakasok bányájok, a honnan a fekete sárt hordják.

17. A temető kertnek vic. ab una a város eke úttya, ab alia *Ötves* Sámuel szántóföldei, az váras felől a reformata eccla szénafüve.

18. Az Sósréten vagyon két szekér szénatermő rét, vicinussa egyfelől *Tölcséres* Márton szénarétje, a város felől *Lukács* Sámuelé.

NB. A 9-ik numerusba megirt szántóföldet in anno 1717. die 17-a mens. 9-bris. Az eccla praesentiájában s

consussa ált. cserében Nemz. *Gálfi* János uramnak ő kegyelwének az udvarhelyi felső forduló határba Szászok-tábora nevű helybe levő szántóföldeért in vicinitatibus ab una Tisz. *Bódó* Andrásné assz. szántófölde, ab alia,* mely földet is jól lehet per concambium mindazon által ex pio zelo örökösen az ecclának ada ő klme.

Jegyzet. Registrumból s leltárból így áll a birtokügy ezen korszakban, azon kivétellel, hogy a hivatolt registrum végén egy néhány bejegyzés egész a mostani időig jön le, s hátrább a mikor a mostani birtokügy lesz kimutatva, megteesszük e tekintetben észrevételeinket.

37. §.

Hát a templom belső vagyona?

Fennebb a 20. §-ben láttuk, hogy 1769-ből van egy kis harangunk, inkább nevezhető csengettyűnek, gróf *Teleki* Ádámtól. Hasonlag ott van szó egy a parochialis háznál való kicsiny csengettyűről is. Ezen kis csengettyűvel tudjuk, hogy a harangozónak vagy kántornak szokott jelt adni a pap, hogy harangozhat templomozásra. Ez a kis csengettyű úgy gondoljuk az volt, a melyet a közelebbi 1879-ki esztendőben a leánynöveldénél állítottunk fel az ajtó mellé, s a mely még kezdetben is használtatott a növeldénél, (a *Solymosi* Áron-féle háznál, melyet bérbe fogadtunk volt ki iskola-háznak) de eltévedett volt, s most közelebbről a növelde hijujából került elé.

Egyebekre nézve az 1714-ben készült jegyzőkönyv 19 s 20 lapjairól igtatjuk ide a leltári kimutatást:

A sacramentumhoz való eszközök így következnek:

1. Vagyon egy félejteles ezüst kanna, aranyos.
2. Vagyon egy ezüst pohár, kívül belül aranyos,

* Itt felsor hiányzik a bejegyzésből.

fedél nélkül való, kisdéd. Ezeket Tiszteletes Tudós *Veszprémi* B. István erdélyi református püspök uram feleségével *Asztalos* Erzsébeth asszonyval együtt conferalt az udvarhelyi reform. ecclesia számára, az urvacsorája kiszolgáltatására kegyes és Istenes indulattyából, melyeket az ő kglme veje Tiszteletes T. *Szokolyai* A. István uram udvarhelyi rftus praedicator és azon tractus seniorja repraesentalt az ecclának. Anno 1709. die 10. junii Udvarhelytt a parochialis háznál.

3. Vagyon ezüst aranyos kanna, egy ejtelesnél nagyobb.

4. Egy szép ezüst aranyos kehely, ki is virágos, fedelével együtt.

5. Egy ezüst tángyér. (Ez ki van húzva.)

6. Ugyan más ezüst aranyos kicsiny tángyér.

7. Egy ejteles lábas ón-kanna.

8. Ugyan más ón kanna másfél ejteles, néhai *Csiszár* Györgyné *Szabó* Anna ajándéka.

9. Egy keresztelő csatornás ón-kanna.

10. Egy ezüst siklus, néh. b. emlék. *Borbély* János uram ajándéka.

11. Az Eccla pecsétje *Szegedi* Ötves Miháj ur ajándéka in anno 1672.

12. Egy karmasin színű selymes arany fonalas abrosz.

13. Egy török varrásos abrosz, conferalta *Borbély* Jánosné asszonyom.

14. Egy reczés abrosz, conferalta *Borbély* Ferencné asszonyom.

15. Az ur asztalához való keszkenők, öte arannyal varott, melyeknek egyike ez következő nrusba vagyon, ketteje selyemmel elegyesen.

16. Vagyon egy igen tisztességes fejr és sárga schofummal gazdagon varrott keszkenő az ur asztalára való Tekintetes és Nemzetes *Toldalagi* Christina asszony T. és Nemzetes *Ugron* János ur kedves házas társa collatioja, mely is amaz öt közül való.

17. Vagyon egy darab zöld posztó környös-körül rojtos az ur asztalán, melyet Tiszteletes Tudós *Szokoljai* István udvarhelyi rftus Praedicator és azon tractus seniora conferalt. Anno 1715. 29-a dbr.

18. a) Vagyon egy ezüst tángyér *Letenyei* Pál collatioja 1711. (itt még van néhány kiolvashatatlan szó).

18. b) Vagyon egy török arannyal varrott keszkenő, melyet conferalt egy *Fejr* János nevű becsületes katona feleségével edgyütt.

19. Vagyon egy közönséges zöld selyemmel varrott keszkenő.

20. Vagyon egy hatszegű óntángyér, melyet Tiszteletes *Zágoni* Gáborné *Görög* Sára asszony eő kglme egy koporsóra való fekete Rásával edgyütt istenes jó indulatjából conferalt az sz. ecclesiának.

A felyebb megirt sacramentumokhoz való eszközöken kívül:

1. Vagyon a praedicalló széken egy dupla szőnyeg. (Ez ki van huzva.)

2. Egy Várad magyar Biblia, a praedicalló széken álló n. Dersi *Borbély* Ferenc uram conferalta, feleségével *Christóf* Rebekával, ujonnan köttette *Ferenci* János ur in anno 1768.

3. A templombeli asztalon vagyon veres landis posztó.

4. A pulpituson vagyon zöld rása harmadfél sing

sárga szeggel megverettetett Tiszteletes Esperest *Szokoljai* István uram felesége *Borbély* Sz. Sára collatioja.

5. Két kendő a Sacramentumhoz való eszközöknek betakargatására.

6. Praedicator és Prophessor székein a templomba vagyon egy viseltes dufla szőnyeg *Dobóné* asszonyom collatioja.

7. Vagyon szép zöld posztó környös-környül rojtos a praedicalló széken, melyet *Gombkötő* Mihály uram feleségével *Gombkötő* Borbára asszonnyal conferalt anno 1715 4-dbris.

8. Vagyon két gyolcs parászt abrosz, melyet conferalt *Jakab* Sára asszony a szegények asztalára.

Az Istenházának közönséges nagy dajkája néhai Nagyságos S. R. I. Gróf *Teleki* József ur elmaradott kegyes özvegye, Mlgs. Gróf Bethleni *Bethlen* Kata asszony eő Nagysága istenesen megtekintvén kicsiny eklésiánknak szegény állapotját Isten dicsőségéhez való forró buzgóságából Eklésiánk számára in anno 1743 diebus mundinalibus mensis maji conferala és ajándékoza ily drága sacramentumi sz. eszközöket:

1. Egy merő ezüst kívül emberi cimerekkal cimezett, belől egészen, kívül két helyen alól felyül abroncsosan megaranyozott drága szép ejteles öntött kannát, a fedele tetejin lévén egy szarvas kép, cum inscriptione a fedelin Psal. 42. v. 1. A feneke pántazatján: *Istenes szándékából a nagy Istennek dicsőségére adta árva Bellen Kata anno 1741.*

2. Két ezüst nyolcszegű fa- és madár képekkel megcifrázott a karéjozottyán körül és belől megaranyozott tángyérok.

3. Egy világos barna szín külömbféle selyem ma-

teriakkal mesterségesen virágokra körül és belől megékesítettett, item körös-környül arany kötéssel megpremeztetett habos tafota abroszt. A közepin levő kigyócimer körül ilyen inscriptio lévén: *Bethlen Kata*.

4. Egy hasonló materiaju keszkenő a közepin ilyen inscriptioval: *Én vagyok a szőlő tő ti a szőlő vesszők*. Joh. 15. v. 5.

Jegyzet. Itt is úgy vagyunk, mint a külső birtoknál, hogy sok változás történt e tekintetben is mostanig, a mikor az utolsó korszakban a mostani leltára templomi vagyonnak fog közöltetni, ott tesszük meg észrevételeinket.

38. §.

Temető ügy.

Fennebb (8. §.) annyit láttunk, hogy a temetkezés a régi közös temetőbe történt, az e feletti közösség tart legtovább, s a temető elkülönítése marad legkésőbbre, erre nézve ezen adataink vannak: Az 1633-ki compositioban (lásd okmánytár V. sz.) az ötödik conditioban ezen szavak vannak: „ha pedig halottjok történnek, tehát az melyik fél elsőbben kezd az harangozáshoz az másik addig reá ne kezdje az mig el nem végződik. Hasonló képpen *mivel egy temető kertek* leszen egyik az másikra ne vigye halottját, hanem ha egyik eltemeti, úgy vigye az másik be.”

Ekkor tehát még közös a régi temető, valamint annak egy bejáró közös útja volt. 1678 maj. 23-án az udvarhelyi reformata s róm. katholika ekklesiák között a régi temető felett valami egyezmény jön létre, addig együtt birták a katholika ekklesiának temploma mellett létező temetőt, de a reformatus megbizottak ekkor el-

adják temetőbeli részünket 35 frtért, s a katholikus atyafiak is névszerint *Szopos Márton* és *János* adának másfelől a r. calvinista religion levő ekklesiának temető helyekhez egy darabocska szénafüvet örökösön, mely vagyon szintén a temetőnek túlsó bütűjén, melynek elől a hossza nyolcadfél öl, alá pedig kereszül tizenhárom stb. (ezen okmány meg van eredetileg 1827-iki registr. fasc. 4 sz. 15).

Tehát ekkor már elkülönített temetkező helyök van a reformátusoknak, de csakugyan a régi temető mellett.

Hanem ezen egyezményig is 1666-ban a r. catholicus atyafiak allegatioja szerint (lásd okmánytár 1687-ki egyezmény VI. sz.), a temetőbe külön bejáró útról intézkedtek a reformátusok részére, hihetőleg azon okból, mert a temetkezéseknél már a temető úton sok izetlen veszekedések történtek egymás közt; mert 1687-ben panaszojják a reformátusok, hogy a katholikusok a temető kertbe járó régi utat elfoglalták, s olyan bejáró utat adtak nekik, a mely hely privata personáké, s mikor vetés kert esnék arra, békerteltetnék, annak felette árnyékszékeket is kezdettek csinálni az út mellett a catholicusok, s kívánják, hogy a régi úton való járásukat szabaditanák fel stb.

Erre allegalják a catholicusok, hogy m. e. 16 avagy 20 esztendeje (tehát 1666) mióta a más úton járnak fel, még pedig ex ambarum partium consensu transfertatott az járás stb.

Ekkor (1687-ben) végezi a kiküldött commissio: mivel az romano catholica religion lévő ecclesianak scholaja az mi formán vagyon, lehetetlenséget lát benne, hogy mind az két ekklesiának *szüntelen való veszekedése* nélkül az régi úton az temető kertbe feljárhassanak, azért az

r. kath. atyafiak tegyék mind bátorságossá, mind pedig tisztességgé az alsó utat stb. 1719 jun. 23-án újra jön létre egy csere egyezmény a két ekklesia közt, a mikor „az alsó forduló határban a külső temető hely mellett két darabocska helyet, melyek annak előtte szántóföldek voltak, láttatván a csere mind a két ekklesiának hasznára és jobb kezeügyében esni és birattatni“ örök-időkre elcserélnek stb. (ezen csere egyezmény eredetiben meg van levéltárunkban, fasc. 4. nro. 10.)

1754-ről s 1755-ről. a mikor a róm. kath. seminariumot építik, nyomait látjuk annak, hogy a r. catholicus atyafiak mindent elkövetnek a régi temető s annak útvjáról való elszorításra nézve, a mikor egyszersmind 3—4 esztendőt kívánnak felterjesztésökben, hogy annyi idő alatt gondoskodjanak a reformátusok külön temető helyről.

Úgy látszik, hogy a reformátusokat a kormány is sürgette, s ennek következtében 1758-ban szereznek is új temető helyet: 1827-ki registr. fasc. 3. sz. 11. kár, hogy ezen kötvény nincs meg, abból tudnók, hogy kitől s mennyivel vették az új temető helyet.

A régi temető s annak útja felett sokat civódott a két felekezet; hivatolt registrumunk fasc. 5. sz. 1. alatt említ: *inquisitiót a temető útvjáról*, a fasc. 7. sz. 8. emliti: *a róm. catholica ecclesianak obligatoriáját a temetőről*; ezek mind vizzálykodásnak az eredményei.

Az új temető eleinte nem nagy helyiség volt, apránként szereztek hozzá egytől s mástól egy-egy darab helyet; erre mutat hivatolt registrumunk: fasc. 10. sz. 24., hol ez áll: „*az elcserélt régi temetőről a seminariummal contractus*“ (és a református temető mellett való veteményezőnek használt földről való örökös csere-con-

tractus de die 6-ta maji 1822 a mlgs. Főconsistorium confirmatiojával, de dto 26 jul. 1829, a minek részletezése azonban a negyedik korszakba tartozik). Továbbá fasc. 10. sz. 14., a hol ez áll: „*a temető kertben contractus Kovács Mátyással*“, tehát tőle is vettek egy darab földet. És fasc. 10. sz. 26, a hol ez áll: „*a temetőhöz való kertről szóló contractus Tamás Józseftől s Jánostól*“, ezektől is vásárolnak egy kertet; a fasc. 10. sz. 28. a hol ez áll: „*Kis Andrástól s testvéreitől*“ vásárolt föld contractussa, a temető mellett“, tehát ezektől is vettek egy darab földet.

Ezen új temetőbe a bejáró utat pedig vették 1758-ban jun. 22-én (a mikor magát az új temetőt is vették) Mlgs. Báró idősebb Vargyasi *Daniel* István urtól, itten a városban a Bethlen-utcában felülről *János* György alól *Kállai* Ferenc nemes jószágai szomszédságukban levő nobilitaris sessiojából, *Kállai* Ferenc felől egész hosszára kimenőleg végig, szélességre pedig akkora helyet, mint egy zetelaki törvény-deszkának hosszasága szokott lenni, az az: két közönséges ölet. Ezen bejáró sikátorért adott az ekklesia Vargyasi *Daniel* Istvánnak az Alsó-malom-utcában egy privilegiumos ülés helyet rajta lévő fenyőfákból épített jó faházzal, csürrel és istállóval együtt.

Ezen csere-egyezmény eredetileg meg van levéltárunkban: 1827-ki registr. fasc. 3. sz. 12.

Ezen csere-egyezményben áll ezen kifejezés is: „*minthogy pedig az ns. udvarhelyi reformata ecclesia temető helye megváltozott*...“ stb.

39. §.

Igy foly le a temető ügy is tovább 200 esztendőnél a képzelhető legizetlenebb vizzálykodás közt, a mig

végre 1758-ban a reformátusok egy darab helyet vesznek külön temetőnek, s azt időnkint mindig nagyobbbitják egy s más egyéntől vett kertekkel, s földekkel; vég hagyomány s adomány útján is kap hozzá az ekklesia két darabocská szénafüvet, 1863-ban (l. a szept. 20-ki egyh. közgy. jegyzőkönyvét) újra szaporítja az ekklesia (ez az 5-ik korszakba jó) s ma már egy szép, tágas temető kertje van ekklesiánknak. Egyéb iránt ez hátrább az illető korszakban tárgyalva lesz.

40. §.

A felvett iránypontozat szerint következik a papi aktusok s azok bejegyzési, valamint a jegyzőkönyvek, leltárak stb. ügye.

Már említettük, hogy legelső jegyzőkönyvünk 1714-ben köttetett (21. §.), láttuk azt is, hogy ez miért készítettett, miket tartalmaz. Láttuk abból a papok névsorát (22. §.) a pap, kántor, s harangozó fizetéseiket (32. §.), az ekklesia ingó s ingatlan javairól való leltárakat. Ezen jegyzőkönyv tartalmából alább is közlünk holmi apróságokat, de az ülésekről, igazgatásról, presbiteri és közgyűlési tanácskozásokról, illetőleg határozatokról e korszakból nincs semmi jegyzőkönyvünk, hanem a megyebirói számadások 1691-en kezdve néhány esztendő kivételével meg vannak, ezekből is kiszemeljük a történelmi szempontból szükségeseket.

A mi pedig ide vonatkozólag a legnevezetesebb: sajnálattal jegyezzük meg, hogy 200 esztendőnél több időről u. n. anyakönyveink sincsenek, a keresztelesek, esketések s temetések — így a szülöttek, házasultak s elhalálozottak dologáról semmit nem tudunk, annyira, hogy első meglevő anyakönyvünk 1742-ön kezdődik, K. Vásárhelyi Péter papsága alatt, a ki is mart. 17-ről írja

be az első kereszteleési aktust, s attól kezdve azon évben születtek összesen 14-en, házasodtak: 2 pár, s elhalálozott 5.

1743-an kezdve tíz évet összeszámitva közép számmal esik egy évre: születés 18, házasodás 5, halálozás 12. Ebből megint lehet következtetni az ekklesia népességére, a reformatus lélekszámról, a mely körülbelül $\frac{1}{3}$ -dát mutatja a mostani lélekszámnak, m. e. 500-at, bizonyosan akkor a város népessége is 1000—1500 lélekszám közt váltakozhatott.

Hogy mennyire nem vezettek rendes anyakönyveket, mutatja K. Vásárhelyi Péter papnak mindjárt 1743-iki anyakönyve 3-ik lapjára beírt ezen jegyzése:

„Születtenek ez esztendőben 15-től s mindinkább fiu magzatok.

NB. Hogy ezeknek neveiket le nem irtam, attól esett, mivel a kalendariumom (az hová ezeknek neveket consignáltam vala) sok asztalomon levő könyveim közül oda lőn, melyben is sok notatioim lévén nagy kárt vallottam.

Haton holtanak meg.

Ketten házasodtanak stb.

Reá találván később az 1743-beli kalendariumra a keresztelest, házasodott és megholt személyeket futura pro cautela et bono így jegyzem fel:“ stb.

Tehát csak annyi ebből a történelmi tanulság, hogy bizony akkor nem vezettek sokáig rendes anyakönyveket.

Ezen anyakönyvben az utolsó esztendő 1779; már most az utolsó 10 évről is kiszámítván a középszámot, az lesz a születéseknél 22, a házasodásoknál $7\frac{1}{2}$, a halálozásoknál $23\frac{1}{3}$; a mi már jelentékeny emelkedésre mutat a népesség szaporodásánál.

41. §.

Ezen 1742-ön kezdődő anyakönyvből felemlítünk egy figyelemre méltó jelenséget. Esetek vannak arra, hogy a midőn egységhitű lett reformátussá, az ilyent megkeresztelte a ref. pap az átálláskor. P. o. mindjárt az első lapon: 14 aprilis. Jöve által hozzám a csehéd-falvi unitarius praedicator *Karácsonfalvi* Ferenc uram kit is Sz.-Mihályon T. *Ugron* János uram házában confitealtatek s *keresztelék* meg is. Ugyan az 1-ső lapon: 10-a augusti keresztelém meg *Osvát* Ersók nevű unitáriából reformálódott leányt; a 4-ik lapon is két ilyen eset van bejegyezve, de egyebütt is jőnek elé hasonló bejegyzések.

A miből azt lehetne tán következtetni, hogy akkor az unitáriust nem is tekintették keresztyénnek. Mit mondhatnak ehez mostani unitarius hitű azon aai, a kik azt mondják, hogy az ők vallásuk idővel világvalássá nővi ki magát? Mi pedig csak annyit mondunk: *boldogok a kik nem láttak és hittek*. Ján. 20: 29.

42. §.

A jegyzőkönyvek ügye mindenesetre a történethez tartozván, s a 40. §-ben ígéretet tévén, hogy az 1714-ben készült s már többször említett jegyzőkönyvünk-ből holmi apróságokat közlünk, ezen szavunkat beváltani kívánjuk.

Ezen jegyzőkönyv 5-ik s 6-ik lapjain be vannak írva a mostani nevezet szerint presbiterek — az akkori nevezet szerint a consistorok nevei. Nagyobb részben utánnok jegyezve, hogy ki mikor eskettetett fel, s mikor halálozott el. Akkor, úgy látszik, a ki egyszer beeskettetett, az haláláig viselte azon hivatalt. Az említett

két lapon 75 név van beírva, folytatása következne az azutáni lapokon, de a 7-ik s 8-ik lapokból álló levél ki van szakadva s el van veszve a jegyzőkönyvből, tehát nem lehet tudni, hogy a névsor meddig van lehozva, s éppen ezért hiányos névsort nem szeretünk közölni.

43. §.

A 9-ik lapon ezen esküforma áll: „*Az szentegyház birájának avagy curatorának megesküttetésének formája*: Az igaz Isten, ki Atya, Fiu, Sz.-Lélek, telyes sz. Háromság, Tégedet úgy segéllyen hogy az alább megírt punctumok szerént az Egyház Biróságnak tisztit tehetséged szerént hiven és igazán viseled.

1. A Templomra s annak külső s belső tisztaságára, építésére, az Ur Sz. Asztalára való edényekre és minden eszközökre szorgalmasan gondot viselsz.

2. Az Ekklesiához való jókat, jövedelmeket megtakarítod, Praedicator b. Assessorok és szentegyházfiai nélkül semmit abban sehová ki nem adsz, helytelen helyre más idegen dologra vagy magad hasznodra nem fordítod.

3. Az Ekklesiához való házakat, fundusokat, földeket, ha mik vadnak, minden erőddel Ekklesia hasznára és jövedelmére alkalmaztatod.

4. Az ekklesia szárnya alatt nyugovó külső embereket minden tehetségeddel oltalmazod. (Ez a pont ki van húzva.)

5. Praedicator, Kántor s Harangozó házait, azok körül levő épületeket gyakran meglátogatod, megépíteted, és elpusztulni nem hagyod.

6. Praedicator és Kántor béreit minden személy-

válogatás nélkül igazán felszeded (senkinél azt valami ital adásért avagy ajándékért oda veszni nem engeded), ezen zárjel közé irt sor hasonló ki van húzva.

7. Az ecclesia romlására annak tiszteletes Praedicatorának kissebbségére ha holmit eszedbe vész minden haladék nélkül tudtára adod a kinek illik.

8. Az ecclesiától és annak T. Praedicatorától minden tisztességes és istenes dolgokban nagy engedelmességgel halgatz és fügsz.

9. Az esztendőnek vége felé ugyan azoktól bucsuzol és számadásra elő állasz.

10. Az eccla adósságait a kiknél vadnak minden haladék nélkül felszeded, abban kedvet, barátságot, atyafiságot, bosszút nem nészsz a Sz. Egyházfiával együtt.

44. §.

Ugyancsak a 9-ik lapon kezdve folytatólag a 10—11-ik lapokon be vannak írva a megyebírák nevei, még pedig így:

Megyebírák neveik 1714 után kezdve lehozva mostanig:

1. Stephanus Tasnádi. Junior p. t. curator Eccleae.
2. Johannes Hajdu alias Szabo pro anno 1718 curator ecclesiae.
3. Samuel Gombkötő. p. t. curator ecclesiae.
4. Michäel Gombkötő. p. t. curator ecclesiae.
5. Hajdu István. p. t. curator eccleae in anno 1723.
6. Dósa János. p. t. curator eccleae ao. 1731.
7. Koronkai Ferenc. curator ecclesiae annis 1733—1736.
8. Vajai István curator ecclesiae ab anno 1738—39.

9. Boros József curator ecclesiae ao. 1740—42.

10. Ifjabb Koronkai Mihály curator ecclesiae ab a. 1743 usque ad 1745 inclusive.

11. Szabó Dániel ab ao 1746 usque ad 1748 inclusive.

12. Vajai István in ao. 1749.

13. Koronkai Ferencz in ao. 1750.

14. Koronkai Mihály in ais 1751—52.

15. Kövecsi Pál in ao. 1753—55.

16. Mihály József in ao. 1756—60.

17. Szabó Ferenc in ao. 1761—63.

18. Kolosvári Mihály in ao. 1764—67.

19. Id. Kassai István in ao. 1768—70.

20. Takács Dávid, in ao. 1771 usque ad anno 1773 19. 9-bris.

21. Tasnádi János, in ao. 1773 19a 9-bris eskettetett bé.

22. Téglási György, in ao. 1777 20-ma 9-bris eskettetett bé.

23. Kassai Sámuel, in ao. 1786 20-ma 9-bris eskettetett be.

24. Tasnádi István, in ao. 1790 20-ma 9-bris eskettetett bé.

25. Dersi Szabó József, in ao. 1796 22 jan. eskettetett bé.

26. Karácson Sámuel, in ao. 1797 12 januar eskettetett bé.

27. Keszler Daniel, in ao. 1807 12 7-bris eskettetett bé.

28. Kállai Dániel, in anno 1713 die 11-a febr.

29. Técsi István, in anno 1718.

30. Solymosi András, in anno 1828.

31. Bodroki Samuel, in anno 1830.
32. Körmöndi József, anno 1834.
33. Kassai János, anno 1838.
34. Bodroki György, anno 1841.
35. Kassai István, anno 1843.
36. Szabó Mihály, anno 1846.
37. Kassai Dániel, anno 1850.
38. Benedek András, anno 1851, megholt mint m. bíró 1852.
39. Tkts. Kis István ur, 1852-ben december 26-án eskettetett bé.
40. Ifj. Bodrogi Sámuel, 1853 oct. 16-án választott és eskettetett föl.
41. Solymosi Pál 1856 apr. 27-én választatott és eskettetett föl.
42. Bodrogi Áron megyebíróskodott az 185 $\frac{7}{8}$ -ik évben.
43. Rápolti Ferenc, viselte a megyebírárságot az 185 $\frac{8}{9}$ -ik egyházi évben.
44. Kakasi Dániel viselte a megyebírárságot 1859-ben kezdve 1868 jul. 15-ig.
45. Köz. Kassai F. János, megyebíró volt 1868 jul. 15-től 1869 dec. 27-ig.
46. Kovács József megyebíró volt 1869 dec. 27-től 1873 márc. 16-ig.
47. Nagy András megyebíró volt 1873 márc. 16-tól 1874 jan. 1.
48. Ádám István 1874—75-ben.
49. Tamászovics Domokos 1876—78-ban.
50. Sándor Ferenc 1879, 80, 81, 82-ben.
51. Sándor István 1883, 84, 85-ben.
52. Veres Dénes 1886, 87, 88-ban.

53. Fülei Dénes 1889, 90, 91-ben.
54. Benkő József 1892-től mostanig.

45. §.

*Formula juramenti Assessorum Consistorii Reform.
Udvarhelyiensis.*

Az egy igaz Isten, ki Atya F. Sz. L. tellyes sz. Háromság tégedet úgy segéllyen a te igaz hitedre, hogy az Assessori tisztben telyes tehetséged szerént hűségesen eljársz, a törvénybe személyválogató nem léssesz, hanem a tiszta igazság szerént magad értelmét kimondod, Ecclesiádtól T. Praedicatorodtól minden tisztességes dolgokba függesz, ha mit ecclésiádnak kárára, botránkozására és Tiszteletes Praedicatorodnak kisebbségére eszedbe vészsz jó eleve azoknak a kiknek illik megjelented. *) Isten téged úgy segéllyen.

Formula juramenti Aedilium seu Aedituorum.

Az egy igaz Isten a ki Atya F. Sz. L. telyes sz. Háromság tégedet úgy segéllyen a te igaz hitedre, hogy az egyházfi tisztbe telyes tehetséged szerént eljársz, ekklésiádnak, praedicatorodnak, megyebírájának minden tisztességes dologba engedelmes léssesz; a praedicatornak s kántornak bérek beszoigáltatásában telyes tehetséged szerént szorgalmatosan igyekezel, s munkás léssesz ha mi épületek praedicator házán, kántor házán és templomon léssznek, szorgalmatosan a munkások környül leszeszsz, hogy ne heverjenek, hanem a munkájokat fojltassák. Eccladnak kárára s botránkozására,

* Ide be van toldva később — 1814 után, mert a Bodor Pál pap írása — ez is: „mindent a mit ebben az ekklésiában az Istennek dicsőségére az ekklésiának hasznára, előmenetelére véghez vihetsz, telyes tehetséged szerint véghez viszed, a midőn a consistoriumi v. ekklésiai gyűlésbe hivattatol, és módod lesz benne, megjelenni el nem mulatod.

Tiszt. praedicatorodnak kissebbségére s böstelenségére ha mit észreveszesz jó eleve megjelented, a kiknek illik. *Isten téged úgy segéllyen!*

Itten kezdve az egyházfiak névsora le van hozva egész 1843-ig.

Formula juramenti pro Notario.

Az egy igaz Isten, ki Atya F. Sz. L. telyes sz. Háromság, tégedet úgy segéllyen a te igaz hitedre, hogy a Notariusi tisztbe telyes tehetséged szerint eljársz, a deliberatumokat és a sz. Consistoriumnak conclusiojit a jeles és nagyobb vox szerint a protocollumba beírod, jó lelkiismereted szerint és a kik kiírni kívánják, azoknak is minden hozzáadás nélkül és benne elvevés nélkül, úgy a mint lett a deliberatum kiírod, Eccládtól, T. praedicatorodtól, megyebírájától minden tisztességes istenes dolgokba függesz, a deliberatumokat és conclusumokat másoknak nem prodálod, mindaddig míg az alkalmatosság és idő nem kívánja. *Isten téged úgy segéllyen!*

Itt be van vezetve összesen öt jegyzőnek a neve, A 33-ik lapon ezen bejegyzés áll:

Az Consistor személyeknek obedientiajokról.

Mikor a szent Ecclának törvényes vagy egyéb szükséges dolgainak folytatására a consistorialis személyeknek pendentiajok kívántatik, és az szentegyház bírájától (valaki által) hivattatnak, magát ő kegyelmek közül senki ne absentallya csak contumacia ductus, külömben ha valaki ebben impingalna ő kegyelmek közül, és helyes ratioját nem adhattya absentiajának quoties toties büntettség dr. 24 irremissibiliter.

A 29. 30. 31. 32. lapokon be van írva a levelek leltára ezen címen: Literaria Instrumenta Ecclesiae.

46. §.

A mi a felállított iránypontok szerint még hátralevő kérdéseket illeti, azok az ima- s énekeskönyvekre, bibliára, ágendára stb. vonatkoznak, s ezekkel kapcsolatban általánosan a liturgiára.

Ezekről csak ennyit mondhatunk. Tudjuk, hogy a hazai protestantismus e korszakában a fejlett egyházi irodalom eredeti ima- és énekeskönyvekkel ajándékozta meg a hiveket, hogy az egész biblia már rég le volt fordítva magyar nyelvre és annak többrendbeli javított kiadása forgott közkézen; sűrűn jelentek meg prédikációs kötetek is, valamint irtak agendákat is (Erdélyben a legelső agenda a Heltai Gáspár kolozsvári papé volt, még 1559-ben; azután a Melotai Nyilas Istváné 1621-ben, kiadta másodszor, átdolgozva Páldi István Kolozsvártt 1755-ben; Zoványi Györgyé Kolozsvárt 1733; Kis Gergely sz.-udvarhelyi koll. tanáré, ezt kiadta szerencsi Nagy István győri ref. pred. Győrben 1788.). Természetesen találjuk, hogy a liturgia a sz.-udvarhelyi ekklesiában is az általánosan elfogadott, törvényesített szokás szerint ment minden tekintetben.

47. §.

A g) iránypontot illetőleg itt most röviden csak annyit jegyzünk meg, hogy az egyházi közigazgatás tekintetében sokat fejlődött és haladt általában a magyar prot. egyház, s így az erdélyi ref. anyaszentegyház is a 17-ik században. Volt külön ref. püspökség, voltak esperesek (senior tractus, archidiaconus), voltak autonomus jogkörrel bíró presbiteriumok. Az egyházi hivatalnokok: megyebírák, egyházfiak (aedilisek), assesorok, stb. hivatali jogaira és kötelességeire vonatkozó esküformákat fennebb közöltük. Az u. n. *püspöki vizsgálat alatt álló egyházközségek* (a milyen a sz.-udvarhelyi ekklesia is) kiváltságos helyzete pedig onnan származik, hogy azokban időnként ref. püspökök lakván, mint püspöki székhelyek az egyházmegyei hatóság alól ki

voltak véve, s az ott lakó püspök vizsgálata, kormányzása alatt állottak. E különleges helyzetet aztán azok az ekklesiák az illető püspök elköltözése vagy halála esetén is megtartották.

48. §.

A felállított rendszer keretén kívül három olyan jelenséget említünk fel okmányaink nyomán ebből a korszakból, melyek bár az ismeretes iránypontok alá nem sorolhatók be, de fontos történelmi mozzanatok.

a) 1654 jan. 31-én rendeli I. Rákóczi György fejedelem Gyulafehérvárott, hogy Cikmántori Jánoson, a ki a reformált vallásra átállásakor arra kötelezte magát, hogy ha abban halálig meg nem marad, 200 frt büntetést lehessen rajta fölvenni, ezen 200 frt elégtételképpen fölvétessék.

b) 1669 apr. 3-án rendeli Apafi fejedelem Fogarasban, hogy a kik a catholica vagy pápista religionak renuncialnak, névszerint Csiki Miklósnét, nem szabad háborgatni, mivel bárkinek szabadságában áll maga lelkiismeretének ductusát követni, különben az religio nem is kényszeríthetvéen stb. Innen látszik Apafi fejedelemnek emelkedett gondolkozásmódja a hit dolgában; de látszik másfelől, hogy a róm. katolikusok mennyire dühösek és türelmetlenek voltak az iránt, a ki közülök reformálódott. Az ilyent háborgatták, zaklatták, bántalmazták pl. az említett Csiki Miklósnénak még a házára is rámentek.

c) 1674 febr. 11-én szintén Fogarasból rendeli Apafi fejedelem, hogy valakik idegen fiak Udvarhelyre telepedtenek avagy telepednének ennek utánna is, ha megemlített *keresztyén vallásunkat* követik és tartják, nemes fundusra úgy telepedhessenek és nemesi szabadsággal is élhessenek, de az kik civilis funduson lakni akarnak, ott nemesi szabadsággal semmiképpen ne élhessenek, hanem mivel az város közé tartoznak, azt viseljék stb.

Vége a második korszaknak.

OKMÁNYTÁR.

I.

A 9-ik, 11-ik és 23-ik §-hez.

1613 febr. 11. Szeben.

Gabriel Dei gratia Transylvaniae Valachiae Transalpinaeque Princeps partium regni Hungariae Dominus, et sicular. Comes. Fidelibus nostris Generosis Egrediis Nobilibus, Capitaneo, Judici, vice Judicibusque regiis sedis sicularis Udvarhely nobis dilectis salutem et gratiam nostram. Nyilván vagyom kegytek kml: Ez elmúlt Besztercei generalis gyűlésünkben az romana religion való prédikátorok felől minémü végezésünk és articulusunk iratot legyen, tudniillik, hogy affélék (más rendeletében az van: se pap, se barát) némely helyekről nevezet szerint Udvarhely városáról amovealtassanak, és azok helyett vallásunkon lévő keresztyén (?) prédikátorok collocaltassanak. Mivel hogy azért akkor is Udvarhely Pápás Prédikátor helyett az orthodoxa religion való kívánságokra Baconi András prédikátor succedálván: innen ő is Udvarhelyről másua (máshová) menvén: Értjük, hogy az udvarhelyiek közül némelyek megnevezet articulusunk és egy néhány rendbeli parancsolatunk ellen magok nyughatatlanságukból most viszontagh azon igyekeznének, hogy abba az helybe pápás praedicatort hozzanak: melyet meg nem engedünk s ha cselekszik el sem szenvedgyük. Hadgyuk annakokáért és serio parancsoljuk, hogy kegytek ez levelünk látván * a városnak pápás részeit és azokhoz tartozókat előtökbe hivatván serio commendálja nekik, hogy ** nyughatatlanságból való igyekezeteknek békét hagyván pápás praedicatort az városban ne vigyenek se ne fogadgyanak egyszeri arról való végezésünk ellen, mert semmi üdőben meg nem engedgyük, sőt

* Itt egy szó ki van szakadva. — ** Itt is egy szó ki van szakadva.

ha tovább mennek afféle dologban csak nevek megh tudassék illen dő büntetésünk hidgyék, hogy el nem kerülük. Eleikben adgya kegytek, hogy az orthodoxa religion való prédikátort fogadgyanak, a mint megirtuk pápást tartaniok kegytek se engedgyen. Secus non facturi praesentibus perlectis exhibitis restitutis. Datum in civitate nostra Cibinie die undecima febr. anno Dmni mill. sexcent. decimo tertio.

Gabriel princeps
mp.

(L. S.)

II.*

A 11-ik §-hez.

1614. Gabriel Bethlen, dei gratia Princeps Transylvaniae, partium regni Hungariae dominus et
giis, nobilibus et agilibus, Capitaneo, Judici Jucidicibusque regiis
nec non juratis et possessor
salutem et favorem nostrum. Udvarhelyt ugyan Udvarhelyszékben
lakó orthodoxa religion va
nyörgések által jelentvén, hogy mi noha ennekelötte is megh parancsoltuk volt az Bestercei
hely városában se Pápás pap, se Barát misét nem mondhatna és ne is praedicalhatna, s temetni gyó
aknak peragálására oda be nem járhatna, mind az által contra
mandatum nostrum Principale az
gyontatni és temetni bejárna az ekklesiának nagy és nyilván való
fogyatkozására és kára
az dologh hadgyuk és parancsolljuk denuo hogy autoritate nostra
nobis hac in parte att
telni. temetni, gyontatni, misézni se egyéb akárminémü czeremo
niáknak véghez vitelére
facturi Praesentibus perlectis exhibent. restitutis. Datum in civitate nostra Alba-Julia an
millmo sexmo decimo quarto.

Gabriel Bethlen
mp.

(L. S.)

* Ezen okmány papirja három rétbe lévén összetürve, az utolsó, 3-ik rét leszakadt, elveszett, s mi azon volt írva, azt nem lehetvén lemásolni: annak hijjával történt a lemásolás. Némely szókat ki lehet pótolni, de az egészszet nem, a tartalmát pedig lehet érteni. — Ugyanis a besztercei 1610-iki országgyűlés amovealja a pápás papokat több helyekről (l. 11 §) s Udvarhelyről is; az országgyűlési végzés értelmében a fejedelem megtiltotta, hogy Udvarhely városában pápás pap vagy barát misét mondana, s praedicalhatna stb., mégis ennek ellenére Bethlenfalváról bejárna. Ezt tiltja meg megint a fejedelem.

III.

A 15-ik §-hez.

1631 jul. 10. Gyula-Fejérvár.

Georgius Rákóczi dei gratia Princeps Transylvaniae, Partium Regni Hungar. Dominus et Sicularum comes. Fidelibus nostris Generosis Georgio Apafi de Apanagyfalva Comiti Cottus de Küüllő supremo ac consiliario nostro, et Davidi Irato de Kőhalom oppidi et sedis saxoniae ejusdem kőhalmiens. Judici Regio praesentium notitiam habitur. nobis sincere dilectis salutem et gratiam nostram. Az ekklesiában vigyázó hiveink adgyák értésünkre, hogy az udvarhelyi Pontificia és orthodoxa religion levők között való differentiának complanalására Tanács hűségtek bocsáttatott volt ki többekkel egyetembe az közelebb elmúlt esztendőben és ujonnan építendő Templomnak modalitassát hűségtek az két religion lévők eleibe ugyan sub arta liga (500 arany forint) adta volt, melyben úgy értjük igen csüggedeznek, az elmúlt esztendőben is ez jövő tájban az munkát suspendaltak volt, mely miatt az épület annyira hátramaradot volt, hogy mind ez idén is aligh megyen végbe kiváltképpen ha mostan is suspendalni fogják, mind az két rendbelieknek nagy detrimentumára s az Isteni tiszteletnek is nem kicsin hátramaradására, melyet mivel keresztyéni tisztünk szerint nehezen szenvedünk hűségteknek serio hadgyuk és parancsolljuk, hogy minden késedelem nélkül vagy személyek szerint vagy csak irások által intse megh őket hűségtek, sőt újra parancsollya meg, hogy az építésnek ha ilyen későn kezdettek ez idén is hozzá ne supersedealjanak, hanem strenuo continualják, úgy hogy az jövőendő sz. Márton napra végezödggyék is modgyával el, alioquin ha valamelyik félen mi elmulik benne hűségtek citra omn. favor. az köztők csinált transactio szerint az poenat exequallya rajta több parancsolatunkat ennek felölle nem várván. Secus non facturi, praesent. perlectis exhiben. restitutis. Datum in civitate nostra Alba-Julia die decima mensis Julii Anno Domni millmo sexcent. tigesimo primo.

G. Rákóczi
mp.

(P. H.)

Martinus Markosfalvi secr.

IV.

A 17-ik §-hez.

Mi Hallerkői Haller János, Bethleni Bethlen Elek Belső-Szolnok vármegyének, Losonci Bánfi György Doboka vármegyének Fő Ispánnya, Frank Bálint szebeni Királybíró mind négyen az Erdélyi Méltóságos Fejedelem kegyelmes urunk ő Nagysága Tanácsi, Rátoti Gyulafi László Udvari és Mezei Hadaknak és Marosszéknek Főkapitánnya, Kis-buni Bethlen Miklós, Gyerővásárhelyi Győrőfi György Colosvármegyének Fő Ispánnya s az mi kegyelmes urunk ő Nagysága Méltóságos Törvényes Táblájának hites Assessora, Borberek Abányi Péter, Kis-sárosi Sárosi János, ketten Erdélyországnak Itélőmesterei, Alsó-Torjai Apor István Csik Gyergyó Kászon székeknek Fő Királybirája, Köröspataki Kálnoki Farkas, említett kegyelmes urunk ő Nagysága Táblájának hites Assessorai, és Körtevényfői Bálintith Sigmond, kik az Udvarhelyszéki Udvarhelyi Reformata orthodoxa és Romano Catholica Ecclesiák között oriatatott controversiaknak complanálásába az mi kegyelmes Urunktól ő Nagyságától és az említett két Religioikon levő s ezen Országgyűlésére conflualt rendektől közbiráknak delegaltattunk. Adgyuk tudtára mindeneknek az kiknek illik ez levelünk által quod in hoc anno Domini 1687 die vero 8 mensis Augusti Küküllő vármegyében Radnothon, az mi kegyelmes Urunk ő Nagysága Castélljában az ebédlő palotába, az Nemes országnak Generalis gyűlésének alkalmatosságával edgyütt létünkben, az mi kegyelmes Urunk ő Nagysága és az ő Nagysága Méltóságos Tanácsi, s az elébb említett két Religioikon levő ezen gyűlésre conflualt Rendekek megegyezett tetszésekből és értelmekből az megírt Udvarhelyi Reformata orthodoxa és Romano Catholica Ecclesiák között eddiglen oriatatott controversiak felett, lön ilyen örökös mindkét féltől megtartandó complanatio mielőttünk, melly rendel így következik:

1. Hogyha mi megh bántodasi ez ideig lehettenek az orthodoxa Reformata Religion levő udvarhelyi atyafiaknak az Romano catholicusoktól ő kegyelmektől azok az ő kegyelmek alázas instantiajokra az mi kegyelmes urunktól ő Nagyságától amnistintiába vétetődvn: Ennek utánna az 1633 és 1666 esztendőeli contractusok ez mostani conclusumokba ment punctumok iránt is

intacte megh tartassanak, azokba levő modalitással és poena alatt minden continentiajára nézve, melly contractusokat ez mostani contractusba is jövőndőbeli emlékezetnek és megh tartásnak okáért szoról szora alább beiratunk szükségesnek és méltónak itéltük.

2. Hogy az Romano catholicusok ő kegyelmek semminemű processio járásoknak alkalmatosságával ennek utánna az Reformata orthodoxa religion levők közül senkit is kicsinytől fogva nagyigh, az ő kegyelmek ceremoniájok és sacramentumok előtt geniculationa, avagy annak süveges levétellel vagy egyébbképpen való tisztességh tételre, sem magok, sem mások által, sem közönségesen, sem privatim nem kényszeritenek, nem cselekedéseért őket nem szidgyák, gyalázzák, sem személyekbe, sem vallásokba, annál inkább nem verik és károsítják.

3. Az scholabeliek mindkét részről, ha vagy egy más ellen vagy az Praedicatorok, Paterek és mesterek ellen, akár a Parochiahoz való pertinentiák, akár pedig egyéb dolgok felett vétenének, vadgy edgyik fél az másikat csufszággal, becstelenséggel illetné edgyik fél is az maga hatalmával magának igazat ne vegyen és boszut ne áljon, hanem mindkét részről az ki vét, attól az kitől dependentiaja vagyon büntetessék érdeme szerint. ide értvén az Praedicatorok és Paterek ő kegyelmeket is, ugy hogy egymás ellen vétvén, az Praedicatorokat Püspök, az Patereket vicarius uramék ő kglmek büntessék tapasztalható képpen, az megh bántódott félnek requisitiojára, comperta reiveritate.

4. Az Romano catholicusok ő kglmek az Husvétii határkerülésbeli processiojokat végezzék el jó idején, migh tudniillik az Reformata orthodoxa Religion lévők közönséges isteni szolgálattokhoz nem kezdnek. Az urnapi processiohoz pedig, ugy egyébbkorihoz is ne kezdgyenek, migh az reformata orthodoxa Religion levők az isteni szolgálatot az Templomba el nem végezik, observálván mindazáltal Praedicator uramék is isteni szolgálatra való harangoztatásoknak szokot óráját. Az urnapi procession kívül penigh semminemű processiot az piaci templom és schola közöt való ne járjanak, hanem egy más tágas utcán. Ha mikor penigh temetési alkalmatossággal vagy oly egyéb elkerülhetetlen casusban az piaci templomba való isteni szolgálatnak végén találának is az Romano catholicusok ő kglmek azon utcára menni, akkoron is lemenőben

az város kutyánál az Borbély János háza előtt az templomon felyül alá az Huszár házáigh felmenőbe az Huszár házától fogva fel az specificalt kutigh minden énekléseket, dobolásokat, lövöldözéseket és kiáltozásokat szüntessenek megh

5. Az scholabeli mindenik két Mestereknek, Deákoknak és scholasticus Nemeseknek is mindkét részről az városon fegyvert, buzgánt hordozniok, se másokkal magok után hordoztatniok szabad ne legyen. Az nemeseknek mindazáltal recreationnak idején az városon kívül nem interdicaltatik jó fenyíték és vigyázás alatt, hogy exorbitantia abból is ne következék.

6. Egymásra való alkalmatlan és böcstelen izengetésekkel, egymás vallásának, vagy annak követőinek szidalmazásával s becsutelenítésével egymást eő kglmek ne illessék.

7. Az néhai Borbély István fundussa felett, melyhez 14 frtigh praetendalnak az Paterek eő kglmek az Reformata orthodoxa schola végébe, aszt depositis deponendis az Reformata orthodoxa scholához engedik propter jus vicinitatis ejusdem, hogy annál is inkább eő kglmek között az jó egyessegh terjedgyen.

Az felyebb említett 1633 esztendőbeli contractus penigh, melybe egyébb megtartásra való dolgok között az contractus violatiojának poenajais cum executionis modalitate determinálva vagyon, és ez mostani contractus violatioja iránt is helybe hagyatott szorel szora így következik:

V.

A 16-ik §-hez.

Mű Apafi György az Erdélyi Fejedelemnek edgyik Tanácsa és Küküllő vármegyének Fő Ispánnya, David Deak Köhalomszéknek Királybirája Georgius András Brassói Főbiró, Farkas Ferenc Udvarhelyszéknek vice kapitánnya, ugy mint az ide alá megh irt specificalt dologra az erdélyi Fejedelemtől eő Nagyságától Rákóczi Györgytől commissariusok. Adgyuk emlékezetre mindeneknek az kiknek illik, ez levelünknek rendibe, mivel ennek előtte is az orthodoxa és Chatholica religion levő atyafiak között voltanak némü-némü controversiak, kiváltképpen az Templomnak állapottya felől, melyet ennek előtte való esztendőkbén eligazítottunk vala nagyobb részre, de az mi még hátra maradt volt annak eligazítására és complanalására az mi kglmes Urunk Fejedel-

münk ez jelen való 1633 esztendőbe huszonhetedik napján juniusnak ide Udvarhely városába ad faciem loci bocsátot és legalt volt bennünket. Azért ilyen conditiok alatt az megirt esztendőbe napon és helyen az köztök való controversiat complanaltuk és igazítottuk el.

Első conditio. Minthogy már itt az Udvarhely városába levő orthodoxa Religion való atyafiaknak, és az catholicusoknak is külön leszzen ezután Templomok, ez okon mivel edgyik az másik Templomoknak építésében mindenik fél communiter munkálkodtának, tehát ennekutánna edgyik fél is az másiknak Templomához soha semmi uton módon semmi praetensioakat fen ne tartsanak, se magok, se pedig posteritassok, hanem minden közöket ha mi lehetett volna in summa mindenik fél mi előttünk ki vevé, mind az Parochiaval, az az Praedicator és scholamester házával egyetemben, és ha valaha successu temporis valami Tyranus Fejedelem avagy ur birodalmába (quod absit) esnének, azt is semmi uton módon ennek az compositionnak violálására ne indítsák moveálják, sőt az mi rajtok ál benne szóval ellenzék (ellenezzek) ha ugyan valamelyik fél megkevesednék is, de ugyan az felől ezen libertasok legyen, akármelyik félnek az Templom felől, melynek megh állására mindenik fél egyiránt kötelezzék magokat.

Második conditio. Az templomokhoz és Parochiakhoz levő földeket akármí nével neveztessenek tehát az orthodoxa Religion levő atyafiaknak felét, az más része pedig az catholicusoknak adassanak. *Harmadik:* Az épületbe az mi hátra vagyon az előbbeni compositio szerint mindeneket praestalni ígérének az catholicusok. *Negyedik:* Valami székeket az orthodoxa religion levő atyafiak építetének, melyek ekkediglen az catholicusok templomában állottanak és voltanak, most immár mint sajáttyokat az más templomban hozassanak onnét. *Eötödik:* Az harangozás felől az Fejérvári modalitás observaltassék. Így tudni illik, hogy első az Innepnapokban az orthodoxa religion levő atyafiak legyenek az harangozásba, de ha azoknak Innepek nem lenne, tehát az catholicusok is olyankor szabadosan harangozhassanak az mikor akarnak. Ha pedig halotttyok történnék, tehát a melyik fél elsőbe kezd az harangozáshoz, az másik addig rá ne kezdgyen, az migh el nem végeződik. Hasonlóképpen mivel egy temető kertek leszzen, edgyik

a másakra ne vigye halottját, hanem ha edgyik eltemeti, úgy vigye az másik be. *Hatodik*: Az bér adás felől se az orthodoxa religion levő atyafiak ne kívánnyanak, sőt ne is vegyenek az catholicusoktól, se e. contra az catholicusok az orthodoxa religion levő atyafiaktól, semmi just egyik az másikhoz ebből is ne praetendaljanak, se magok se penigh másokat ennek violálására és megvételeire ne inditsanak movealjanak, egyik fél is, hanem mindenik fél az ő Religioján valóval contentus legyen.

Hetedik: Ha valami uton a meghirt specificalt conditiok ellen akar melyik Religion levő egy privata persona, csak maga személyébe vagy per ignorantiam vagy egyéb más uton vétne, ez dologh megbizonyosodván, hogy nem egy consensusból esett az cselekedett, tehát az az egy személy csak nem az communitas comperta rei veritate az két religion levő atyafiak unanimi consensu egy értelemről az mit érdemel a szerént büntetessék. *Nyolczadik*: Tizenkét forint birság alatt legyen tilalmas, hogy egy fél is az másik templomára ne hagyigáljanak, se kiáltozzanak, ha penigh comperialtatnék valamelyik félen, csak egy emberséges emberrel megh bizonyosodván, mindgyárt az megh irt poenat az megh nem álló félen exequalhassák, ha városi ember leszen az Biró erejével, ha penigh az zászló alá való leszen, az Tiszt erejével. Ha hol penigh valami gyermek leszen, azt igen jól megpirickelljék. Ezeket mi előttünk így elvégezzék, melynek nagyobb erőségére és jövődöbeli bizonyosan való megállására kezekbe adásával vetettenek közikbe ötszáz arany forint kötelet, melyet ha valamelyik fél in toto vel in parte violalna, tehát az megh álló fél csak ezen levelünknek erejével az megh nem álló félen megh vehessen. Melly executio ellen se Inhibitioval, se contradictioval, se novummal, se repulsioval, se penigh Fejedelem gratiajával ne obstalhassanak, hanem mox et de facto executio admittaltassék. Datum Udvarhelyini Anno die supra notatis. Et subjectum erat, correcta per eosdem. Az kötélnek az két része az Biráknak, az harmada az megh álló félé. Erantque sigillis praescriptorum commissariorum quatuor usualibus et consuetis, supra cera viridis coloris molli impressio communitae, et patenter in duplici papiro confectae et eman: scriptumque erat Georgius Apafi mpr. David Literati mpr. Judex Regius Kóhalom mpr. Franciscus Farkas mpr. Andreas Georgius mpr. Judex coronensis.

Az második in Anno 1666 emanaltatott contractusnak penigh tenora ez:

VI.

A 38-ik §-hez.

Mi Bethlen János és Haller Pál, Pálfi András, Csizmadia Tamás és Márton Deák az Nemes országtól delegaltatott commissariusok az Udvarhelyen levő orthodoxa és Romano Catholica ecclesiák közt való difficultasoknak eligazítására, oda érkezvén ez szerent procedaltunk:

Legh elsőbe az orthodoxa Religion levő Ecclesia tött ilyen panaszt, hogy az Romano catholica Religion levő Atyafiak, az Temető kertbe járó régi utat elfoglaltak volna, oly helyre vetvén hogy feljárnának, a mely hely privata personaké, és mikor vetés kert esnék arra, békerteltetnék, annak felette árnyékszékét is kezdettek csinálni az ut mellet az catholicus atyafiak. mely miat az nagy bűdösség miatt aligh mehetnének is kívánván töllünk, hogy az régi úton való járásokat szabaditanók fel; kik ellen az romano catholicus atyafiak így felelének: Nem tagadgyuk ugyan azt, hogy midőn az az hely pusztán volt ott jártanak régen fel az temető kert felé az orthodoxus uraink, az mely uton való járást kívánnának, hogy megh engedessék ő kglmeknek, de vagyon annak tizenhat avagy husz esztendeje mióta az más uton járnak fel, oda pedig ex ambarum partium consensu transferaltatott az járás, mely megh bizonyosodik többi között csak abból is, hogy midőn az alsó uton kertet és arra kaput csináltattunk volna, annak az kapunak az kolcsa az ő kglmek Egyházfiánál állott, hogy akkor mehessenek fel az Temető helyre, mikor magok akarnak ő kglmek, privatus emberektől pedig bántódások eddigh nem volt, ennekutánna sem leszen. Mindezeknek felette árnyékszékét is ott nem csináltattunk, szándékunkban sincsen, hanem ha valami rosز gyermekek cselekedtek volna afféle alkalmatlanságot.

Ezeket meghalván az orthodoxa Religion levő atyafiak, így felelének: Soha mi velünk semminemű végzések nem volt, az régi feljáró helyet elváltotztatván más uton való feljárás felől, az Romano catholica religion levő uraiméknak ha szintén valami privata personákkal beszéllettek volna is felölle, az ki communitas képebe nem végezhetett az feljebb megh mondott akadáljink pedig-

len ebbe az dologba bizonyosan megh vadnak, azért csak azt kívánjuk, hogy valamint az régi commissariusok idejében az temető kert usussa közre hagyatott és valamely uton az temető kert fele való feljárás akkor volt, restituáltassék nekünk.

Mind az két félnek ez szerént való contentioját megh értvén ad faciem loci elmentünk és mind az két rendbeli utat megszemléltük, hogy annál inkább tehessünk Istenes igazítást, meljeket megh nézvén onnét mentünk Udvarhely városába lakó Kozdi István házához, az hol mind az két fél ujabban sok contentiokkal élvén végtére az romano catholica religion levő uraink producálnak mi előnkbe három rendbeli leveleket, meljeket diversis vicibus böcsületes fő renden levő commissariusok irtanak volt az ot levő orthodoxa és romano catholica ecclesiáknak egy más között ekkor fenforgó dolgainak eligazításáról, de az kettei oly dolgokról voltanak írva, melljek az mostani alkalmatosságra semmit sem szóltak, sőt régen végbe ment sopialtatott dolgokról voltanak írva. Az harmadik láttatott inkább az mostani dolgot is befoglalni, mely emanaltatott volt anno 1633. bizonyos fő renden levő commissariusoknak pecsété alatt, melybe többi közt meg vala írva hogy az temető kert az két ecclesiáknak egyenlő képpen közül maradott, voltanak egy néhány több rendbeli punctumok is benne, meljeket nem szükséges megemlítenünk * ötszáz arany forint poena irattatván az levélnek végébe, ha valamelyik ecclesia in toto vel in parte violalna. Megh olvasván azért az megh említett compositionalis levelet, s egyszersmind jól megfontolván mind az két félnek bő szókkal megh említett contentioit deliberáltunk ez szerint:

Világosan kitetzcik az mi előnkbe producalt contractualis levélből, hogy in anno 1633 az temető kert mind az két félnek birodalmába maradott arra járó ut is mind az két félnek is hagyatott; értyük ugyan azt, hogy az romano catholica ecclesia azt állittya, hogy volna tizenhat avagy husz esztendeje miolta az más fél ott nem engedtetet járni, nem tagadván az mellet aszt, hogy előbb ott jártanak volna fel, tekincsék megh eő kglmek az magoktól producaltatott compositionalis levelet harminc esztendeje annak, hogy ez iratott, ha szintén úgy volna is, hogy eő kglmek az magoktól husz esztendőktől fogva arcealták az orthodoxa eccle-

* Előbb látható.

siát az ott járástól, de az contractualis levélnek emanatioja után tizenhárom esztendeig való continuus usussát annak az helynek magok sem tagadgyák, azért annyi esztendőktől fogván való élés megh mutattya micsoda értelemmel iratott az az contractus. mind az által mivel az Romano Catholica Religion levő Ecclesianak scholaja az mi formán vagyon, lehetetlenséget láttunk benne, hogy mind az két Ecclesiának szüntelen való veszekedése nélkül az régi uton az temető kertbe feljárhassanak, azért az Romano Catholica Religion levő atyafiak tegyék mind bátorságossá más privatus emberektől, miná pedig tisztességesse az alsó utat, úgy hogy privatus emberek se edgyszer se mászszor semminemű uton meg ne gátolhassák az orthodoxa Ecclesia halottainak azon az uton való felvitelétől, annak felette árnyékszékeket is arra felé az romano catholica religion levő atyafiak ne erigaljanak, sőt az scholába járó ifjúságot is tartsák fenytékbe, hogy azt az utat megh ne rusnítsák, kik hogy ha hir nélkül affélét cselekednének, azokat is erősen meghbüntessék.

Mi ujjobban poenat eő kglmek közt semmit se vetettünk, mivel az előbbi commissariusok igazításának ez csak accessoriuma, ott elég poena vagyon írva ha valamelyik fél violalja. Az dolgot azért ez szerint vivén véghez, adtuk mi is kezünk irásával és pecsétünkkel megherősített levelünket rolla fide nostra mediante. Datum in Udvarhely, die undecima martii. Anno Millesimo sexcentesimo sexagesimo sexto. Et subscriptum erat:

Bethlen János mpr. Haller Pál mpr. Pálfi András mpr. Márton Deak mpr. Thomas Csizmadia mpr. stb.

Mely fen meghirt dolgoknak valóságáról és mind fél köött egyaránt fentartó állandóságáról irtuk és adtuk ez mi kezünk irásával és szokott pecsétünkkel megherősített levelünket, fide nostra mediante. Anno 1687 die 8 mensis Augusti in castro Radnoth praemissis.

Haller János	Bethlen Elek	Bánffy György
p. h.	p. h.	p. h.
Frank Bálint	Gyulaffi László	Bethlen Miklós
p. h.	p. h.	p. h.
Sárosi János	Alvinci Péter	Kálnoki Farkas
p. h.	p. h.	p. h.
	Apor István	
	p. h.	

VII.

A 18-ik §-hez.

Michael Apafi Dei gratia Princeps Tranniae par Regni Hungariae Dns et Siculor. comes ect.

Zetelakán Fiscusunkhoz tartozó Privilegiumos hiveinknek Fejedelmi kegyelmünket ajánljuk. Hűségteknél magánál nyilván vagyon az Boldog emlékezetű Fejedelmek idejében nem csak deszka és sendely szállítással, sőt egyéb bizonyos szolgálattal is tartozot az Fiscusnak, melyet legközelebb az elmúlt esztendőben Hűségtektől meg nem kívántunk. Minekokáért kglmetek de igen serio parancsoljuk hűségteknak azért az elmúlt defectusért az magunk vallásán valók Udvarhelyi Templomának építésére szükségessen kívántató koszoru gerendáknak, s gerendáknak. szarufáknak, léczeknek felét minden késedelem és fogyatkozás nélkül vigye meg Udvarhelyre, azoknak mennyiségéről és hosszúságáról értvén az ot való keresztyénektől. Sőt ha szintén holmi mentségekkel élni akarna is, serio parancsoljuk ilyen Istenes igyekezetünkben megh ne kérleljen, ha Fejedelmi kegyelmünk nélkül el nem akar lenni, és kemény animadversionkat magára nem akarja vonni. Nec secus facturi stb.

Datum in civitate nostra Segesvár die decima tertia mensis aprilis Anno Dmni millesimo sexcentesimo sexagesimo tertio.

Apafi mpr.

(p. h.)

VIII.

A 25-ik §-hez.

Mi Bolgárfalvi Sebessi Miklós Nemes Udvarhelyszéknek egyik Vice Királybírája, és Dályai Dályai Kandó Mihály mind ketten nemes emberek, adjuk tudtára mindeneknek a kiknek illik quod in hoc anno prsnti 1771 die vero 3-tia mensis maji, midőn volnánk nemes Udvarhelyszékben Udvarhely várossában a nemes szék házánál, melynek vicinussa egyfelől Mlgs L. B. Vargyasi ifjabb Daniel István ur eő Nagysága, Ns. Udvarhelyszéknek Fő coadministrator ura nemes jószágga, másfelől pedig tekintetes Borsai Nagy József és István uraimék nemes jószágok. Jelen lévén mi előttünk egy részről a mindjárt titulált Mlgs Liber Báró Vargyasi Daniel István ur eő Nagysága, mint a ns. udvarhelyi ref. gymnasiumnak

egyik Fő Curator ura és Tiszts Baczka-Madarasi Kis Gergely uram, az irt gymnasiumnak professora ratione suorum officiorum. Más részről pedig ugyan Udvarhelyszéki Udvarhelyvárosi Privilegiumos Takács Dávid eő kegyelme mint az udvarhelyi ref. ekklának curatora, maga mellett lévő három becsületes presbiteriális személyekkel, úgy mint udvarhelyi privilegiumos Kolosvári Mihályal, Nemes Mihály Jóseffal és Tasnádi Jánossal eő kegyelmekkel mint az egész ref. ecclának követtyei magok és a telyes Eccla nevekbe és képekbe, önként való jó akarattyokból kezek beadásával minket megbírálván, tőnek ilyen megmásolhatatlan örökös alkalmat és egyezést: hogy t. i. akarván az Udvarhelyi ref. gymnasiumot romladozott állapottyából ex fundamento kőből megépíttetni, de mivel annak helye igen szoros és keskeny a szükséges épületeknek magára való foglalására, és az építéseknek is rendes módja s regulája elmulthatatlanul kívánnya, ennek bővítésére ada az udvarhelyi ref. eccla a nemes gymnasiumnak a pap parochialis jószágából (mely vagyon a gymnasiumnak észak felől való oldalába a gymnasium fundussa mellett) egy darabocska földet, melynek hosszúsága tart az utczáról bemenve a parochialis funduson az auditoriumnak első szegületéig, szélessége pedig az ut felől két öl, innen hátrafelé menvén mindenütt keskenyedik az adott föld annyira, hogy a hátulsó részin szélessége csak négy lábnyi, hogy ennek szélyére tétessék az épület, a csepegés pedig ezen kívül essék. Ily conditiok alatt:

1. Hogy vagyon a parochialis jószágon közel azon hely szélyéhez (melyet az ekklesia adott a gymnasiumnak) egy kut, ha a gymnasium épülete miatt azon kut elromlanék, a gymnasium mást hasonlót csináltasson helyébe.

2. Hogy ha az Ekklesiába akar férfit, akar aszszony renden levő nőtelen személyek nagyobbak vagy kisebbek halnának meg, az olyanoknak eltemetésekre tartozik mindenkor a gymnasiumból 6 = hat deák ingyen kimenni. Ha pedig

3. Akarmi renden levő ref. gazda ember vagy férhez ment aszszonyi állat halna meg, azoknak temetésekre tartozzék ingyen kimenni 12 = tizenkét deák. Ezen két punctumoknak telyesítésére tempore diligentiarum obligaltatik a gymnasium.

4. Hogy minden nap két deák az éneklésbe megkívántató segedelemre a templomba megyen a kántor mellé.

5. Hogy a mely becsületes ref. városi lakosoknak tanuló gyermekeik lesznek. midőn azok arra alkalmasokká tétetnek, hogy a gymnasiumba lakhassanak, azoknak fizetés nélkül adassék lakhely.

Mivel pedig ezen feltett conditiók a gymnasium részéről olyak, melyek az ifjuság által szoktak nagyobbára végbe vitettetni, ha ezekbe valami fogyatkozás esnék, jelentse elsőbben magát az ekklésia a Tiszt. Professornál és a hiba orvoslását ottan kérje, melyet ha szép szerint meg nem nyerhetne azután a Tiszt. Curatoratust, és Mlgs consistoriumot találja meg.

Ezen compositionak örökös megállására a fenn titulalt Mlgs Liber Baro Fő Curator ur eő Nagysága és Tiszt. Professor uram magokat és minden successorokat az irt ref. ekklésia pedig magát posteritassit successorit, haeresseit és legatariussit leköték decretalis calumnia alatt, melyet a megálló fél a szántszándékos és vakmerőképpen meg nem álló félen ezen levelünk erejével exclusis omibus juridicis remediis megvehessen vétethessen salvis tamen permanentibus literis compositionibus.

Mely dolog mi előttünk ekképpen menvén végbe. irtuk meg mi is fide nostra mediante pro futura cautela szokott pecsétünkkel és tulajdon kezünk írásával megerősítvén. Dat. Anno die locoque supra notatis.

Bolg. *Sebesi Miklós* mpr. és *Dályai Dályai Kandó Mihály* mpr.

(p. h.) ns. Udvarhelyszék Törvényes

(p. h.) táblája hites író deákja.

Mind ketten ns. Udvarhelyszékbe N.-Galambfalván és Dályában lakó nemes emberek.

Correcta per nos.

IX.

Ez is a 25. §-hez.

Mi alabb subscribáltak adjuk tudtára mindeneknek a kiknek illik mostaniaknak és ezután következendőknek, hogy ezen folyó 1784-ik esztendőben. aprilisi hónapnak 19-ik napján midőn lettünk volna Nemes Udvarhelyszékben Udvarhely városában, az irtt ns. szék Praetorialis házában, melynek vicinussa egyfelől a Mlgs L. B. Vargyasi Daniel István Gubernialis consiliarius ur eő Nagysága; másfelől Tiszt. Borsai Nagy István uram ns. jószágok és házak,

az holott is jelen lévén mi előttünk egy részről Tekintetes Dályai Dályai Kandó Mihály ur, ezen Udvarhely városában levő nemes ref. gymnasiumnak Inspector Curatora, Tiszt. Kis Gergely ur az említett gymnasium Rector professor, és Arday P. Pál ő kegyelme, ugyan azon gymnasium perceptor, ratione officiorum suorum, az említett gymnasiumnak nevében és képében; más részről az udvarhelyi ns. ref. ekklésiának Presbiterei, és más ekklésia becsületes tagjai, u. m. Téglási György uram Megyebíró, Tasnádi idősb Bölcskői István, Karsai Sámuel, Kállai István, Karsai János ő klmők, presbiterek, Ferenci János, Szabó József, Osvát Márton sz. egyházfia, ifjabb Kállai István, Karsai Péter az ns. udvarhelyi ref. ekklésiának követjei, kik éppen mostan az ekklésia gyűléséből küldettek az telyes ekklésia nevében és képében, kik minékünk kezeket mind két részről beadván megbírálnak, és tőnek ilyen örökös és állandó alkalmat, tudniillik: lévén a fenn megirt reform. iskola szomszédos az Udvarhelyi ref. parochialis ház fundussával, melynek kert folyása s határa horgason menvén hátra a Tiszt. Bándiné assz. Szeredai Veronika assz. birtokába jure dotatio levő jószág felé, mely kertnek folyását akarván a nemes gymnasium megegyenesíteni, felettébb keskeny lévén a gymnasium fundussa s az által a gymnasium külső udvarát tágasítani. Megtekinté az említett ekklésia a ns. gymnasiumnak illetén szükségét, úgy felebb tisztelt Mlgs. L. B. Vargyasi Daniel István gubernialis consiliarius ur ő nagyságának az ekklésiához járult sok rendbeli példás beneficiumait, és ezen dologban lett közbentételit, a gymnasiumnak és Ekklésia dolgai körül való sok szolgálatját, fáradságát, tehát az irt ekklésiának tagjai mi előttünk, per manus, által engedének és adának a parochialis jószágból akkorát, hogy az új épületnek szegletétől fogva egyenessen nézve folyon és határozódjék a gymnasium jószágának határa s kertje fenn Tiszt. Bándi Andrásné asszszony jószágába ütközőleg. Feltevé az irt ekklésia is azt 1° hogy midőn az irt gymnasium a kertet ottan felépíti, ha az pap számára istállót azon helyre akarna építeni, tehát az kökert lehessen az építendő istállóknak egyik oldala, úgy mind az által, hogy azon épület az gymnasium jószágának és kertjének semmit ne praejudicaljon. 2do Az irt gymnasium valamint eddig, úgy ezután is minden nap templomba járó két frequentans deákat

adjon, kik nem csak mives nap, sőt vasárnap is a kántornak segéllyenek. 3° Temetés alkalmatosságával ha kepe adó itt lakos gazda embert kellenék temetni, tehát diligentianak idején az gymnasium tizenkét deákot, nőtelennek hatot, kérésére tartozzék rendelni. 4° Vacatiok idején pedig annyit a mennyi a gymnasium őrizésétől elmenni érkezhethék. 5° Hogy az udvarhelyi reform. ekklesia tagjai gyermekeinek lakás végett juxta caracterem tartozzék az említett nemes gymnasium Tiszt. Rectora illendő helyet benlakás végett rendelni.

Mely conditiok szerint örökösen még az irt gymnasium ugy mint reform. gymnasium megmarad, az irt ns. gymnasiumnak az fennirt helyecskét által adák s engedék, nullum jus et juris facultatem sibimet ipsis, successoribus vel posteritatibus reservando. Mely conditioknak mindenik fél örökös megállására magokat successorait obligálván. mi is kézen fogott birák, futuro pro testimonio, adjuk ezen tulajdon subscriptionk és pecsétünk alatt költ levelünket. Dat. anno die locoque praenotatis.

Ábrahámf. Ugron János mpr. és Karácsonfalvi Dimény József mpr.
Gubernialis cancellista. ns. Udvarhelyszéknek hitess assessora.
(p. h.) (p. h.)

X.

A 34. §-hez.

A Reformatum Consistoriumnak az Ekklesiákban lévő Szolgálatnak békességre nézendő Regulamentumi.

Mivel némely embereknek megismért engedetlenségek és a Sz. Egyházfiaknak tisztekre való vigyázatlanságok mind a Megye épületinek romlására, mind pedig az Egyházi szolgáknak béreinek megfogyatkozására megtapasztaltatott lenni. Azért szükséges dolog, hogy minden Ekkla. Megyebirák választassanak és Megyebiró Uramék az Aedilisek eleibe adják a Regulakot, a melyeknek szigorja szerint (magokkal egyet.) az Ekklában esett s ezután megessendő illetlen és Törvénytelen dolgok megorvosoltassanak.

Regulamenta sic sonant:

I-mo. Midőn a Megye épületiben ugy mint Pap és Mester házában és azokhoz tartozó aedificiumokban fogyatkozás vagyon; akkor Megyebiró Uramék arról beszélgetvén opportuno Tempore,

ha az egész Megyét concernálja a dolog annak restauratiojára az aediliseket felindítsák, és imponálják, hogy bizonyos idők alatt reaedificaltassék, aedificatio pedig hogy jó véggel legyen szükség a Megyebiró Uramék közül, hogy egyik vagy másik ott legyen az építésben.

II-do. Hogyha pedig csak egyik részt illeti az építés, a Megyebirák annak a résznek imponálják az Aedilisek által, hogy azt a Curat rendesen reaedificálják, ha pedig valakik magokat contumacia ducti subtrahálnak, az Aedilisek eo momento egy forintig büntesse meg, ha magokat bizonyos ratiokkal meg nem menthetik.

III-tio. Ha ki magát Megyebiró uraiméktól elrendeltetett dolognak Onussától subtrahálja s mag substractiojat hihető és megbizonyított igazságból álló okokkal nem mentheti meg, az Aedilisek egy forintig büntessék meg, ha azután is azon dologban megátalkodik M.-biró Uramék 3 forintig büntessék meg.

IV-to. Midőn olly dolog intervenial mely még eddig emlékezetben nem forgott, mindazáltal bizonyos okokra nézve a Megyét concernálja; Megyebiró uramék a Megyével közöljék a dolgot, hogy új dolgot invenialni az Ekkla hire nélkül ne mondhasanak.

V-to. Az Egyházi szolgáknak bérek béli restantiáját midőn az Aedilisek fel akarják hajtani praenominálják a debitorokat egy vagy két hétre a megfizetésre és admoniálják, azt pedig az idő bételvén a Birótól kérjen két embert maga mellé és a debitorokat zálogolják meg; azokat a zálogokat a Megyebiró házához vigyék; és harmadnapnál tovább bétűletlen ne tartsák.

VI-to. Aratáskor midőn az Egyházi Szolgák béreket békérik más Ekklesiák jó rendtartások szerint M. Biró Uramék az egyházi szolgákkal beszéljessenek és praefigaljanak bizonyos napokat a melyeken a csengetést halván szolgáltassák bé; a kik pedig a bért bé nem szolgáltassák a következő Szombaton megzálogolván büntetessenek meg egy egy forintig, ha valami bizonyos ratiokkal magokat nem menthetik, ha azután harmadnapnál még is bé nem szolgáltatnák M. Biró Uramék 3 forintokig megbüntettessék, hogy ha valamely Személy rebellál a M. Biró vagy Aedilisek ellen vagy illetlen szókkal illetné sine ulla misericordia megbüntessék az ollyan vakmerő, magát meg nem bétűlő embert tizenkét forintig.

VII-mo. A Regulamentumoknak ereje mind az Ekklában lakó személyekre kiterjed, mivel az essős idő sokszor nagy károkat tésszen az Egyházi szolgák gabonájokban a bérnek későre való behozása miat, az Aedilisek pedig az Egyházi szolgáknak behozott gabonájokat befedjék és úgy hadják el.

VIII-o. Ősszel a fabér meghozására rendeljenek bizonyos napot, csengessenek az Aedilisek és a Megye házánál légyenek és a kik nem oly terhet hoznának a mi illendő volna, vagy visszavigyék, vagy többet hozzanak.

IX-o. Itt is a refractariusokat az 6-ik régula szerint büntesék.

X-mo. Ha az Aedilisek abban comperialtatnak, hogy pertinaciter közönséges munkáról elmaradokat meg nem büntetnék vagy Megye Birákk. ki nem adnák, azokk büntetések szerént büntessék meg M. Biró Uramék, a mely büntetéssel azokk az elmaradtakk kellett volna büntettetniek.

XI-o. A mit M. Biró Uramék committalnak az Aedilisekk és azt meg nem fogadják három forintig megbüntettessenek.

XII-o. A Megye Birákk, mivel az Ekklákb. az helytelen való dolgoknak jó karban való állitá-ára constitualjuk, illendő betsületik megadassék, mint Ekkla szolgálának.

Omnia decenter et ordine fiant in Eccla Dei.

XIII-o. A holott pedig a megyének Árendás földi és szénafüvei vagynak, azokat a M. Birák curáljak, azokk Taxájokat, ha valami épületre a Templomban nem kívántatik elocalják, mivel az ő számadásokban áll.

XIV-o. Az holott a Megyének szántó földi vagynak és a Megye colalja azokat egy bizonyos napon vigyék véghez a kik engedetlenkednek a hatodik regulában letett poenaval büntettessenek.

XV-o. Mivel némely Ekkláknak nagyon felfogot erdejek, azokk az erdőknek fáját a M. Birák hirek nélkül le ne vágják s adják hanem ők mindenkor ott légyenek és ők megbetsülvén úgy adják el.

XVI-o. A M. Birákk az Ekkla pénzére szorgalmatos gondjok légyen, mert ők adnak arról számot.

XVII-o. A M. Birák mindenkor sibi ipsis a hűtös emberek közül egyet, a kit tudnak arra a dologra alkalmasnak lenni, választhatnak Törvény tételre, és a poeuat a hatodik regulában megirt mod szerint itélik a refractariusok ellen; ha pedig a Caussa gravis lészen terjeszszék a Megye eleibe és a Megye Istenesen revideálja.

Dat. Albae-Juliae Die 15-ta Maji 1700

G. Bánfi György.

Nalatzi István.

G. Bethlen Miklós.

Keresztes Sámuel.

Püspök Veszprémi István.

Nalatzi Lajos.

A Reformatum Consistorium
Notariussa.

Extradat. e Protocolo Eccliae. Ref. K.-Vásárhelyensis per
Jurat. ac Ord. S. Synodi ac Visitationis Gnlis Notar. 20 Julii
1792 K.-Vásárhely. Mattheum Keresztes mpr.

BECSEK DÁNIEL KÖNYVNYOMDAJA

1893.